

- Κράτος, έθνος και ομογένεια
- Λόγος και πολιτικές για τους μετανάστες
- Οι επαναπατρισμένοι ομογενείς και η πολιτική της ιθαγένειας
- Ιδεολογικά σχήματα για τη μετανάστευση
- Μεταναστευτική πολιτική και «παράνομη μετανάστευση»
- Η πρόσληψη της ετερότητας στις έρευνες για το ρατσισμό και την ξενοφοβία
- Στρατηγικές ένταξης των μεταναστών
- Οι αλβανικοί σύλλογοι στην Ελλάδα
- Κοινωνία πολιτών, ΜΚΟ και ετερότητα
- Ανθρωπολογία της μετανάστευσης και υλικός πολιτισμός
- Βία και δεύτερη γενιά μεταναστών
- Ο δημόσιος λόγος για τις μειονότητες:
το δικαίωμα του αυτοπροσδιορισμού και η υπόθεση Καρά Χασάν
- Η προσέγγιση του Επιτρόπου για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα του Συμβουλίου της Ευρώπης
- Οι ανιθαγενείς μειονοτικοί της Θράκης
- Μακεδονία: ο χορός πέρα από τη "μπάρα"
- Η ανακάλυψη των νέων Ελλήνων: Πόντιοι της Τουρκίας και Γκαγκαούζοι
- Ποντιακοί σύλλογοι και πολιτικές της μνήμης

ΣΕΙΡΑ ΜΕΛΕΤΩΝ
ΚΕΜΟ3
ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β'

ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ & ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΕΣ

Επιμέλεια

Μίλτος Παύλου - Αθηνά Σκουλαρίκη

ΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ

Γράφουν:

Λίνα Βεντούρα, Ελπίδα Βόγλη, Δημήτρης Δαλάκογλου,
Ελευθερία Δέλτσου, Χρύσα Ζάχου, Ευαγγελία Καλεράντε,
Λεωνίδας Καρακατσάνης, Τάκης Καφετζής, Ειρήνη Κίτσου-Μυλωνά,
Λάμπρος Μπαλτσιώτης, Χάρης Μυλωνάς, Περικλής Παπανδρέου,
Αντιγόνη Παπανικολάου, Δημήτρης Παρσάνογλου, Μίλτος Παύλου,
Ηλέκτρα Πετράκου, Μαρίκα Ρόμπου-Λεβίδη,
Αθηνά Σκουλαρίκη, Ξένια Χρυσοχόου.

Βιβλιόραμα
ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ISBN: 978-960-8087-87-3

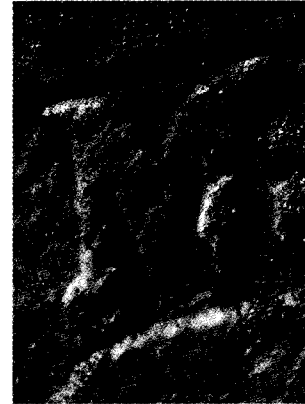
Βιβλιόραμα
ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΚΕΝΤΡΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΜΕΙΟΝΟΤΙΚΩΝ ΟΜΑΔΩΝ
ΣΕΙΡΑ ΜΕΛΕΤΩΝ ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β΄ 3

Υπεύθυνοι σειράς
Κωνσταντίνος Τσιτσελίκης - Δημήτρης Χριστόπουλος

ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ ΚΑΙ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΕΣ ΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ

Γράφουν οι:
Αίνα Βεντούρα
Ελπίδα Βόγλη
Δημήτρης Δαλάκογλου
Ελευθερία Δέλτσου
Χρύσα Ζάχου
Ευαγγελία Καλεράντε
Λεωνίδα Καρακατσάνης
Τάκης Καφετζής
Ειρήνη Κίτσου-Μυλωνά
Λάμπρος Μπαλτσιώτης
Χάρης Μυλωνάς
Περικλής Παπανδρέου
Αντιγόνη Παπανικολάου
Δημήτρης Παρσάνογλου
Μίλτος Παύλου
Ηλέκτρα Πετράκου
Μαρίκα Ρόμπου-Λεβίδη
Αθηνά Σκουλαρίκη
Ξένια Χρυσοχόου

τυπογραφικές διορθώσεις: Κώστας Βούλγαρης

σελιδοποίηση: Μαρία Μαρκουλάκη

© Μίλτος Παύλου, Αθηνά Σκουλαρίκη και
Εκδόσεις BIBLIORAMA
Στουρνάρη 51, 104 32 Αθήνα
τηλ.: 210-5221112, φαξ: 210-5221466
e-mail: info@bibliorama.gr

ISBN: 978-960-8087-87-3

Επιμέλεια:
Μίλτος Παύλου - Αθηνά Σκουλαρίκη

Bibliorama

ΑΘΗΝΑ 2009

- Kellas J., (1991), *The Politics of Nationalism and Ethnicity*, Houndmills etc.: Macmillan.
- Κιτρομηλίδης Π., (1997), «Νοερές κοινότητες» και οι απαρχές του εθνικού ζητήματος στα βαλκάνια, στο: Θ. Βερέμης (επιμ.), *Εθνική Ταυτότητα και Εθνικισμός στη Νεότερη Ελλάδα*, Αθήνα: ΜΙΕΤ.
- Kristeva J., (2004), *Ξένοι μέσα στον εαυτό μας*, Αθήνα: Scripta.
- Λέκκας Π., (1992), *Η Εθνικιστική Ιδεολογία. Πέντε υποθέσεις εργασίας στην Ιστορική Κοινωνιολογία*, Αθήνα: Ε.Μ.Ν.Ε. – Μνήμων.
- Λοκ Τζ., (1990), *Δεύτερη Πραγματεία περί Κυβερνήσεως*, Αθήνα: Γνώση.
- Λούκατς Γκ., (2006), *Η Πραγματοποίηση και η Συνείδηση του Προλεταριάτου*, Αθήνα: Εκκρεμές.
- Μαλούτας Θ., Παντελίδου - Μαλούτα Μ., Βαρίκα Ε., Δοξιάδης Κ., Κανδύλης Γ., (2007), Η Απόρριψη του «Άλλου» ως τρόπος αντιμετώπισης της ετερότητας..., στο: Π. Καφετζής, Θ. Μαλούτας, Ι. Τσίγκανου (επιμ.), *Κοινωνία, Πολιτική, Πολίτες. Ανάλυση δεδομένων της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας*, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- Μαρξ Κ., (1978), *Το Κεφάλαιο*, τ. Α', Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Μαρξ Κ., (1978), *Χειρόγραφα 1844. Πολιτική Οικονομία και Φιλοσοφία*, μετάφραση Ν. Μπαλής, Αθήνα: Διεθνής Βιβλιοθήκη.
- Μπαλιμπάρ Ε., (1991), Ρατσισμός και Εθνικισμός, στο: Ε. Μπαλιμπάρ & Ι. Βαλλερστάιν, *Φυλή, Έθνος, Τάξη. Οι Διφορούμενες Ταυτότητες*, Αθήνα: Ο Πολίτης.
- Παύλου Μ., (2004) Οι μετανάστες «σαν κι εμάς»: όψεις της απόκρισης στο μεταναστευτικό φαινόμενο στην Ελλάδα και στην Ευρώπη, στο Μ. Παύλου & Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), *Η Ελλάδα της Μετανάστευσης. Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη*, Αθήνα: ΚΕΜΟ.
- Roulantzas N., (1974), *Les classes sociales dans le capitalisme aujourd'hui*, Paris: Seuil.
- Przeworski A., Teune H., (1970), *The Logic of Comparative Social Inquiry*, New York: Wiley.
- Τσουκαλάς Κ., (1999), *Η Εξουσία ως Λαός και ως Έθνος. Περιπέτειες σημασιών*, Αθήνα: Θεμέλιο.
- Τσουκαλάς Κ. (συγγρ.), Καφετζής Π. (επιμ.) (1996), *Ταξίδι στο Λόγο και την Ιστορία*, τ. Α', Αθήνα: Πλέθρον.
- Τσουκαλάς Κ., (1995), *Ιστορία, Μύθοι και Χρησμοί. Η αφήγηση της ελληνικής συνέχειας*, στο: *Έθνος-Κράτος-Εθνικισμός*, Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας.

ΕΛΛΗΝΕΣ ΕΙΣΙ...
ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ
ΕΠΑΝΑΠΑΤΡΙΣΜΕΝΩΝ ΟΜΟΓΕΝΩΝ
ΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΑΔΑ, 1990-2007¹

Ελπίδα Βόγλη - Χάρης Μυλωνάς

Εισαγωγή

Πολλοί μελετητές του εθνικισμού έχουν επισημάνει ως σημαντικότερο διαφοροποιητικό παράγοντα, σε ό,τι αφορά τη μεταχείριση των μειονοτικών ομάδων στο πλαίσιο ενός κράτους, την επικράτηση είτε της αρχής της εξ αίματος καταγωγής (ius sanguinis) είτε της αρχής της εντοπιότητας (ius soli) στο δίκαιο της ιθαγένειάς του. Στο παρόν κείμενο, ελέγχουμε αυτή την υπόθεση εργασίας, με βάση την ελληνική εμπειρία των τελευταίων δύο περίπου δεκαετιών. Τα χρονικά όρια της προτεινόμενης μελέτης υπαγορεύονται από την απότομη μεταβολή της Ελλάδας σε χώρα μαζικής υποδοχής μεταναστών και επανατριζόμενων ομογενών. Η Ελλάδα προσφέρεται για μια τέτοια ανάλυση, λόγω των αναπροσαρμογών του δικαίου της ελληνικής ιθαγένειας, που ξεκινούν από τη συνύπαρξη των δύο αρ-

1. Θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε τη Φανή Κεραμίδα για τη βοήθειά της. Ο Χάρης Μυλωνάς ευχαριστεί το Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος για τη χρηματοδότηση μέρους αυτής της έρευνας. Το άρθρο γράφτηκε εξ ίσου και από τους δύο συγγραφείς.

χών και καταλήγουν στη μακρόχρονη επικράτηση –κατά τη γνώμη πολλών, μέχρι τις μέρες μας– της αρχής της εξ αίματος καταγωγής. Στόχος μας είναι να ελέγξουμε την ισχύ της προβλεπτικότητας αυτής της γραμμικής αφήγησης. Με βάση την αφήγηση αυτή, θα ανέμενε κανείς τον αποκλεισμό όλων ανεξαιρέτως των μη Ελλήνων «το γένος» και την αποδοχή των ομογενών, ανεξάρτητα από επιμέρους αποδεικτικά κριτήρια της ελληνικότητας, όπως είναι η επαρκής γνώση της ελληνικής γλώσσας, τα φαινοτυπικά χαρακτηριστικά, ακόμη και ο τόπος προέλευσης ή οι τυχόν ιδεολογικοπολιτικές πεποιθήσεις. Και, το κυριότερο, θα προέβλεπε την υιοθέτηση μιας κοινής και ενιαίας στρατηγικής διαχείρισης των ομογενών, ανεξάρτητα από εσωτερικές διαφοροποιήσεις. Η ανάλυσή μας επικεντρώνεται στους κρατικούς μηχανισμούς παραγωγής των εσωτερικών διακρίσεων των Ελλήνων «το γένος» και στο πολιτικό σκεπτικό που καθορίζει τις στρατηγικές διαχείρισης επιμέρους ομογενειακών ομάδων. Το βασικό μας επιχείρημα είναι ότι, ενώ η κρατούσα μέχρι πρότινος αρχή της εξ αίματος καταγωγής ενημερώνει τη νοσηματοδότηση, αλλά και τις πρακτικές διαχείρισης των ομάδων αυτών, σε καμία περίπτωση δεν τις υπερακαθρίζει. Αυτό μαρτυρούν άλλωστε οι υφιστάμενες διαφοροποιήσεις στη διαχείριση αυτών των ομάδων, οι οποίες δεν μπορούν να εξηγηθούν μόνο με βάση τη νομικοδικαϊκή προσέγγιση. Στο κείμενό μας αναδεικνύεται η συνέχεια μιας ξεκάθαρης στρατηγικής διαφοροποιήσεων, μεταξύ «ωφελιμών» και «μη», ομογενειακών ομάδων. Αντίθετα από ό,τι έχει υποστηριχθεί, δεν είναι το «γνήσιον» της ελληνικής ιδιότητας αυτών των ομάδων που καθορίζει τις κρατικές στρατηγικές απέναντί τους, αλλά η εν δυνάμει «ωφελιμότητά» τους, άλλοτε εντός και άλλοτε εκτός της εθνικής επικράτειας. Η «ωφελιμότητα», και σε μεγάλο βαθμό ο εκάστοτε ορισμός της ελληνικότητας, προσδιορίζονται ανάλογα με τις κατά καιρούς γεωπολιτικές και οικονομικές συνθήκες, και επιπλέον με βάση τη μαζικότητα και γεωγραφική συγκέντρωση εκάστης ομάδας.

Η πρακτική της διαφορετικής μεταχείρισης των πολιτών ενός έθνους-κράτους, με γνώμονα την εθνική τους ταυτότητα, είναι σύνηθες και εν πολλοίς ευεξήγητο φαινόμενο. Δυσερμήνευτη

όμως παραμένει η διαφορετική μεταχείριση υποκειμένων της κυρίαρχης εθνικότητας, εν προκειμένω των ομογενών,² με κριτήρια που ποικίλουν και επινοούνται ή προσαρμόζονται ανάλογα με τις περιστάσεις. Πολλοί διακεκριμένοι μελετητές του μεταναστευτικού φαινομένου και της ιθαγένειας, αναζητώντας τη λογική τέτοιων αποκλίσεων στο δίκαιο της ιθαγένειας μιας χώρας, προτείνουν μια πρώτη, φαινομενικά σαφή, εξηγητική μεταβλητή: αν κρατούσα αρχή είναι η εξ αίματος καταγωγή, τότε θεωρείται δεδομένη η ευνοϊκή μεταχείριση όλων ανεξαιρέτως των ομογενών. Αν πάλι βασική αρχή είναι η εντοπιότητα, τότε η ιδιότητα του ομογενούς παρουσιάζεται μάλλον αδιάφορη. Είναι φανερό ότι αυτή η γενική θεώρηση δεν αρκεί για να εξηγήσει τις επιλεκτικές διαφοροποιήσεις της πολιτικής απέναντι σε κάποιες ομάδες ομογενών.

Μια πρόσθετη εξήγηση προσφέρουν οι κλασικοί μελετητές του εθνικισμού, που αποδίδουν τέτοιου είδους αποκλίσεις, ακόμη και μεταξύ ομογενών, στο βαθμό «εγγύτητας» κάθε υποομάδας με τον «αυθεντικό» χαρακτήρα ενός έθνους. Ωστόσο, είναι δύσκολο να υποστηρίξει κανείς ότι το ελληνικό κράτος, για παράδειγμα, θεωρεί τους ομογενείς της Βόρειας Ηπείρου λιγότερο γνήσιους Έλληνες από τους ομογενείς της Σοβιετικής Ένωσης. Και είναι επίσης δύσκολο να εξηγήσει, γιατί οι μεν πρώτοι εντάχθηκαν στην κατηγορία των «αποδήμων», ενώ για τους δεύτερους προτιμήθηκε εξ αρχής η κατηγορία των «παλινοστούτων».

2. Στο άρθρο αυτό ο όρος «ομογενείς» περιγράφει τους Έλληνες την καταγωγή που κατοικούν εκτός της ελληνικής επικράτειας ή κάποια στιγμή εγκαθίστανται στη χώρα χωρίς να διαθέτουν απαραίτητα την ελληνική ιθαγένεια. Με άλλα λόγια ο όρος ομογενείς στο άρθρο αυτό περιορίζεται στους αλλοδαπούς Έλληνες την καταγωγή ώστε να διευκολύνεται η διάκρισή τους από τους Έλληνες πολίτες ή τους αλλογενείς αλλοδαπούς κατοίκους, μετανάστες στην ελληνική επικράτεια. Έτσι, τονίζεται έμμεσα μεταξύ άλλων και το παράδοξο της εμφάνισης στο ελληνικό νομοθετικό λεξιλόγιο του ζεύγους των όρων «ομογενής και αλλογενής», δεδομένου ότι μέχρι πρότινος (κατά μία αυστηρή κριτική ακόμη και σήμερα) το περιεχόμενο αμφότερον παραμένει προβληματικό.

Με άλλα λόγια, οι παραπάνω θεωρίες σε γενικές γραμμές ενημερώνουν τη νοσηματοδότηση, καθώς και τις πρακτικές διαχείρισης των ομογενειακών ομάδων, αλλά σε καμία περίπτωση δεν τις εξηγούν ικανοποιητικά. Αντίθετα, προτείνουμε ότι για να εξηγηθούν οι αποκλίσεις στις στρατηγικές διαχείρισης αυτών των ομάδων, θα πρέπει πρώτα να εξεταστούν στην ιστορική τους διάσταση, όπως εμφανίζονται στο νομοθετικό πλαίσιο. Κατόπιν, θα πρέπει να εκτιμηθεί η αντίληψη του κράτους, όσον αφορά την εθνική «ωφελιμότητα» έκαστης ομάδας και, τέλος, να συνεκτιμηθούν παράγοντες όπως: η μαζικότητα και οι δικτυώσεις διαφορετικών ομογενειακών ομάδων, η κατοχή ή μη, αλλά και η χρήση των εκλογικών δικαιωμάτων τους.

Από τα τέλη μάλιστα της δεκαετίας του 1980, η μαζική άφιξη στην Ελλάδα εκατοντάδων χιλιάδων ομογενών από τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και τη Βόρεια Ήπειρο δίνει τη δυνατότητα ελέγχου μιας σειράς υποθέσεων εργασίας, σε ένα συγκριτικό πλαίσιο που εξασφαλίζει πολλές σταθερές παραμέτρους –όπως είναι το μέγεθος των ομάδων αλλά και η συγχυρία του λεγόμενου επαναπατρισμού τους. Η άφιξη αυτών των ομογενών προσφέρεται προς μελέτη για δύο επιπλέον λόγους. Ο πρώτος, αντλείται από την ελληνική ιστορία. Από τα χρόνια της πολιτικής ανεξαρτησίας, η ανάπτυξη της ειδικής σχέσης των ομογενών με την Ελλάδα ταυτίστηκε με τη διαδικασία της συγκρότησης κράτους, με αποτέλεσμα η κατοχύρωση της ευνοϊκής μεταχείρισής τους στο δίκαιο της ελληνικής ιθαγένειας να προτάσσεται ως δομικό και παράλληλα διαχρονικό στοιχείο της κρατικής κυριαρχίας. Ο δεύτερος, συνδέεται άρρηκτα με την κρατική πολιτική. Οι ισχύουσες διακρίσεις μεταξύ των ομογενών από την πρώην Σοβιετική Ένωση και αυτών από την Αλβανία στοιχειοθετούν, περισσότερο από κάθε άλλη φορά, την εμφανή απόκλιση μεταξύ δύο ομογενειακών ομάδων. Η απόκλιση αυτή αναδεικνύει με τη σειρά της μια στρατηγική «οριοθέτησης» ομογενειακών ομάδων, με διαφορετικές δυνατότητες πρόσβασης στο εθνικό κράτος, από τη στιγμή της άφιξής τους στην επικράτειά του. Το ερώτημα λοιπόν, που αναπόφευκτα τίθεται, είναι το εξής: Πώς μπορεί να συνυπάρξει η ρητορική και η λογική της προβαλλόμενη συνε-

χούς και αδιάρρηκτης ομογενειακής ολότητας, στο πλαίσιο ενός έθνους-κράτους, με μια τέτοια απόκλιση;

Το κείμενο αυτό επικεντρώνεται στη μεταψυχροπολεμική περίοδο, κατά την οποία η Ελλάδα, κράτος-μέλος της ΕΕ, μεταβλήθηκε από χώρα αποστολής σε χώρα υποδοχής μεταναστών, χωρίς όμως να είναι και μία ραγδαία οικονομικά αναπτυσσόμενη χώρα.³ Όπως ήδη αναφέρθηκε, το κέντρο βάρους εστιάζεται στην κατηγορία των αλλοδαπών ομογενών,⁴ πιο συγκεκριμένα σε ετερόχθονες⁵ ομογενείς και εν προκειμένω σε δύο ομάδες ετεροχθόνων ομογενών: σε αυτούς που προσήλθαν στην Ελλάδα από τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και θεωρήθηκε ότι μπορούσαν να αποδείξουν πειστικά την ελληνικότητά τους, ώστε να υπάγονται στην κατηγορία των «παλινοστούντων»,⁶ και σε εκείνους που έφτασαν από την Αλβανία,

3. Στοιχεία και σκέψεις για την μετατροπή της Ελλάδας σε χώρα υποδοχής μεταναστών, ιδιαίτερα χρήσιμα για την υπόθεση εργασίας αυτού του άρθρου, βλ. Πετρινώτη (1993: 11-50 και 90-95), Βεντούρα (1994 και 2006: 111-114).

4. Παρά το γεγονός ότι από το 2002 (βλ. Πίνακα 1) οι ομογενείς από τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης αποκτούν την ελληνική ιθαγένεια αμέσως μετά την υποβολή της σχετικής αίτησής τους προς την Ελληνική Προξενική Αρχή του τόπου της κατοικίας τους και πριν ακόμη ξεκινήσουν το ταξίδι τους προς την Ελλάδα, στο άρθρο αυτό θεωρούνται επίσης αλλοδαποί ομογενείς. Άλλωστε, αυτό το ειδικό μέτρο αποτελεί μία από τις εκφάνσεις της κρατικής στρατηγικής απέναντι στην υπο-ομάδα των Ελλήνων από τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και είναι ένα από τα ζητήματα που πρόκειται να εξετασθούν παρακάτω.

5. Ο όρος ετερόχθονες έχει επίσης την ιστορία του στο ελληνικό πολιτικό λεξιλόγιο: εμφανίστηκε για πρώτη φορά τη δεκαετία του 1820, όταν ξεκίνησαν κατ' ουσίαν οι συζητήσεις για τη σύσταση ενός ελληνικού κράτους. Το περιεχόμενό του ορίστηκε αρνητικά, αφού ο στόχος ήταν να περιγράψει όλους τους Έλληνες την καταγωγή, πέρα από όσους είχαν γεννηθεί στα εδάφη που αποτέλεσαν την πρώτη εθνική επικράτεια, τους «αυτόχθονες». Στην πράξη, ο όρος «ετερόχθονες Έλληνες» προσδιόριζε την ελληνικότητα με γνώμονα το κριτήριο της εθνικής καταγωγής, σε αντιδιαστολή με τον μάλλον σαφέστερο όρο «αυτόχθονες», που οριζόταν με κριτήριο την εντοπιότητα σε συνδυασμό με το θρήσκευμα – τη χριστιανική πίστη.

6. Ο όρος παλινοστούνηση, σύμφωνα με την ετυμολογία του, απαιτεί την

αλλά είχαν στη διάθεσή τους στοιχεία μικρότερης (ή και ανύπαρκτης (ίσως) τεκμηριωτικής αξίας. Έτσι, το άρθρο μας απαρτίζεται από 4 ενότητες. Στην πρώτη, δοκιμάζονται στην ιστορική εξέλιξη του ελληνικού κράτους υποθέσεις εργασίας που συνδέονται με τη σύγχρονη θεωρητική συζήτηση σχετικά με τις κρατικές στρατηγικές διαχείρισης ομάδων στο πλαίσιο εθνικών κρατών. Στη δεύτερη ενότητα, σημείο εστίασης αποτελεί το διαγραφόμενο σήμερα νομικό πλαίσιο μεταχείρισης των «παλινοστούτων» ομογενών από τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και των επαναπατρισμένων ομογενών από την Αλβανία μετά το 1990. Στο τρίτο μέρος εξετάζονται οι ση-

προηγούμενη κατοίκηση του ενδιαφερομένου στην ελληνική επικράτεια. Ακριβέστερος είναι ίσως ο όρος «νεοπρόσφυγες», όπως πρότεινε ο πρώην υπουργός Εξωτερικών, Θεόδωρος Πάγκαλος (Τα Νέα, 31.1.2000. Σχετικά με το θέμα αυτό, βλ. Παπασιώπη-Πασιά 2002: 116). Στη διοικητική πράξη, όμως, μέχρι το 1999, η ιδιότητα του παλινοστούτος εξαρτώταν από την καταχώρηση στο ελληνικό ή αλλοδαπής αρχής διαβατηρίου του της σφραγίδας με την ένδειξη «παλινόστηση». Υπεύθυνη για την καταχώρηση αυτής της ένδειξης ήταν η ελληνική προξενική αρχή του τόπου της κατοικίας του, ενώ για όσους ομογενείς και δυνάμει παλινοστούντες, είχαν έρθει με τουριστική βίζα πριν το τέλος του 1996, αρμόδιο για τη χορήγηση της ίδιας ένδειξης ήταν είτε το κλιμάκιο του Υπουργείου Εξωτερικών στον Δήμο Αχαρνών είτε η Υπηρεσία Διεθνών Σχέσεων του Υπουργείου Εξωτερικών στη Θεσσαλονίκη. Στην πράξη, λοιπόν, η έννοια της παλινόστησης φαίνεται να συνδέεται με την προηγούμενη κτήση της ελληνικής ιθαγένειας, με γνώμονα την αρχή της εξ αίματος καταγωγής, παρά με εδαφικά κριτήρια. Έτσι, και οι παλινοστούντες ή δυνάμει παλινοστούντες διακρίνονται σε εκείνους που οι πρόγονοί τους εγκατέλειψαν τα τουρκικά εδάφη πριν τις 18/10/1912 και σε εκείνους που τα εγκατέλειψαν οι πρόγονοί τους ή οι ίδιοι αργότερα και μέχρι τις 5/10/1934. Οι πρώτοι θεωρείται ότι απέκτησαν την ελληνική ιθαγένεια από τις 23/7/1930, σύμφωνα με τις διατάξεις της Συνθήκης της Αγκυρας, οι δεύτεροι σύμφωνα με τις διατάξεις της Συνθήκης της Λωζάννης, ειδικά για το λόγο ότι με τον Ν. 2130/1993 καταργούνται «από τότε που ίσχυσαν, θεωρούμενες ότι δεν ίσχυσαν ποτέ» οι περιοριστικές διατάξεις των άρθρων 11 και 12 του Ν. 2280/1940 που απέκλειαν από την ελληνική ιθαγένεια αρκετά μέλη της υπο-ομάδας των ομογενών από τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης (Σιδεροπούλου και Αθανασοπούλου 1999: 1378-1379· Παπασιώπη-Πασιά 2002: 76-77 και 115-116).

μαντικότερες εναλλακτικές εξηγήσεις των αποκλίσεων αυτών και προτείνεται ένα συνεκτικό ερμηνευτικό σχήμα. Τέλος, στην τέταρτη ενότητα διατυπώνονται μεθοδολογικές διαπιστώσεις και εν κατακλείδι συμπεράσματα.

Ομογενείς και ελληνικό κράτος: Εξηγητικές μεταβλητές από το παρελθόν

Ένας από τους επικρατέστερους και αρκετά σαγηνευτικούς εθνικούς μύθους θέλει τη διάκριση ομογενών και αλλογενών να επιβιώνει και να αυτο-αναπαράγεται σχεδόν अपαράλλακτη κατά την περίοδο ακόμη της Ελληνικής Επανάστασης (Βάλληνας 1939: 13-14). Άλλωστε, η «δίκαιη» εύννοια της ελληνικής «πατρίδας» υπέρ των ομογενών «τέκνων» της, που ακόμη και σήμερα θεωρείται αυτονόητη και αδιαμφισβήτητη, είναι βολικό να παρουσιάζεται διαχρονική.

Όπως είναι γνωστό, η ολιστική ή και η κατά περίπτωση επιλεκτικά κατακερματισμένη θεώρηση του ιστορικού χρόνου, αναδεικνύεται συχνά σε πολύτιμο και ακούντως ευέλικτο ερμηνευτικό εργαλείο του εθνικιστικού λόγου (Anderson 1983). Πράγματι, μια τέτοια ολιστική θεώρηση φαίνεται να νομιμοποιεί αβιάστα και τη διαχρονική επικράτηση του κριτηρίου της εξ αίματος καταγωγής (ius sanguinis) στους ελληνικούς νόμους, άσχετα από το αν αυτή επιβεβαιώνεται κάθε φορά στα εκάστοτε δεδομένα της ιστορικής πραγματικότητας.

Οι νομικοί αναλυτές, άλλωστε, δεν έχουν λόγους να εστιάζουν την προσοχή τους αποκλειστικά στην ιστορική διαχρονία. Δεν πρέπει να προκαλεί έκπληξη, συνεπώς, το γεγονός ότι στην πλειονότητά τους αποδέχονται τη διαχρονική επικράτηση της εξ αίματος καταγωγής, στο δίκαιο του πρώτου μισού του 19ου αιώνα. Για την τεκμηρίωση της θέσης τους, συνήθως αναζητούν επιχειρήματα στο νομολογικό προηγούμενο και στο πρώτο ερμηνευτικό πλαίσιο του δικαίου της ελληνικής ιθαγένειας, που προσέφερε το πόνημα τριών υπαλλήλων του Υπουργείου Εσω-

τερικών, μόλις το 1853.⁷ Στο τευχίδιό τους, το οποίο για πρώτη φορά συγκέντρωνε και ανέλυε τους έως τότε νόμους της ελληνικής ιθαγένειας, οι τρεις άνδρες, και μεταξύ αυτών ο μετέπειτα πρωθυπουργός της Ελλάδας Θεόδωρος Δηλιγιάννης, δήλωσαν απερίφραστα ότι η ελληνική πολιτεία όφειλε να κατοχυρώσει διά των νόμων της ιθαγένειας την εύνοιά της υπέρ των ομογενών⁸ (Χριστόπουλος, Ευκλείδης, Δηλιγιάννης 1853). Οι ίδιοι φυσικά δεν υποστήριξαν ότι οι προγενέστεροι ελληνικοί νόμοι αποδείκνυαν έμπρακτα αυτή την εύνοια. Αυτό θεωρήθηκε δεδομένο εκ των υστέρων.

7. Θα πρέπει να προστεθεί ότι το 1835, έτος έκδοσης του πρώτου αυτόνομου Κώδικα της Ελληνικής Ιθαγένειας, η επικράτηση της εθνικής καταγωγής ή της εντοπιότητας δεν αποκτούσε απαραίτητα μεγάλη θεωρητική αξία. Αντίθετα, τέτοια αξία απέκτησε κατά τον 20ό αιώνα, μετά την ίδρυση και την εξέλιξη δηλαδή του ιδιαίτερου τομέα της νομικής επιστήμης για τη μελέτη του ιδιωτικού διεθνούς δικαίου και της ιθαγένειας και όταν αρκετοί νομικοί –μεταξύ αυτών και ο Βάλληνδας– επιχείρησαν να αποδείξουν τη διαχρονική επικράτηση της εξ αίματος καταγωγής στο ελληνικό δίκαιο. Για την εξέλιξη του σχετικού τομέα, βλ. το εισαγωγικό σημείωμα του Καθηγητή Σπ. Καλογερόπουλου-Στρατή, στο: Σταθόπουλος και Βαρδάκης (1953). Για τους λόγους που αναφέρθηκαν παραπάνω, ο Μπεντερμάχερ-Γερούσης, αντίθετα από τον Βάλληνδα, απέφυγε να τονίσει την επικράτηση κάποιας από τις δύο αρχές πριν το 1856 (Μπεντερμάχερ-Γερούσης 1956: 11 και 67).

8. Στον 19ο αιώνα, ο όρος «ομογενής» εμφανιζόταν σπάνια στο επίσημο νομοθετικό λεξιλόγιο. Αντίθετα, η χρήση του ήταν συχνότερη στο πολιτικό λεξιλόγιο, εναλλακτικά με τον όρο «ομοεθνής». Πολλές φορές, οι δύο όροι ταυτιζόνταν ως προς το περιεχόμενό τους, αν και ο δεύτερος μερικές φορές παρέπεμπε αποκλειστικά στους συμπολίτες, όσους δηλαδή είχαν ήδη αποκτήσει την ελληνική ιθαγένεια. Σε μια εποχή που η διάκριση τέτοιων όρων δεν ήταν ακόμη επιτακτική, η συνταύτισή τους υπαγορευόταν από τις εκάστοτε ανάγκες της μεγαλοϊδεατικής πολιτικής, ενώ οι όποιες τυχόν διαφοροποιήσεις τους υπερθεματίζαν την παρουσία Ελλήνων την καταγωγή, πολιτών ή μη, εκτός των ελληνικών συνόρων. Αξίζει μάλιστα να αναφερθεί ότι ο αρτιότερος ορισμός του «ομογενούς» εμφανίστηκε μόλις το 2001 σε εγκύκλιο του υπουργείου Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης, αρ. 8/Φ94345/14612 (3 Μαΐου 2001), για την εφαρμογή του Ν. 2910/2001. Βλ. Παπασιώπη-Πασιά (2002: 298).

Ius sanguinis Vs. ius soli;

Το πλούσιο νομοθετικό πλαίσιο των τριών περίπου δεκαετιών μέχρι το 1853, δεν φανερώνει τάσεις ή επιδιώξεις για την επικράτηση του *ius sanguinis*. Η επαναστατημένη Ελλάδα ήταν μια διαμορφούμενη πολιτεία αυτοχθόνων, και μάλιστα Χριστιανών αυτοχθόνων. Το Προσωρινό Πολίτευμα του 1822 αναγνώριζε ως Έλληνες πολίτες τους χριστιανούς –και όχι μόνον τους ορθόδοξους⁹– αυτόχθονες της επαναστατημένης χώρας, χωρίς να περιλαμβάνει ειδικές ρυθμίσεις πολιτογράφησης, ούτε και για τους ομογενείς ακόμη, που είχαν προσέλθει στην επικράτειά της.¹⁰ Η προτίμηση στους χριστιανούς πολίτες δεν αναιρεί την προτεραιότητα έως τότε του *ius soli*, αλλά ούτε εκφράζει επιθυμίες ή προθέσεις για τη δημιουργία μιας αυστηρά χριστιανικής πολιτείας. Η θρησκευτική ταυτότητα, το κυριότερο κριτήριο διάκρισης μέχρι πρότινος των υπηκόων του σουλτάνου, αναδείχθηκε εν καιρώ πολέμου, κατά τη διάρκεια της επαναστατικής δεκαετίας, στο αναπόδραστο συνοδευτικό κριτήριο της αυτοχθονίας, από τη στιγμή που απέκλειε από την

9. Αξίζει να προστεθεί στο σημείο αυτό, ότι η προτίμηση στη χριστιανική και όχι αποκλειστικά ορθόδοξη ταυτότητα επελέγη από τους εισηγητές των σχετικών διατάξεων της επαναστατικής ιθαγένειας, με γνώμονα τις απαιτήσεις της διπλωματίας και πιο συγκεκριμένα την αναπόδραστη αναγκαιότητα να αποσοβηθεί ο κίνδυνος τυχόν συνδέσεων ή ταυτίσεων του υπό σύσταση ελληνικού κράτους με τη μοναδική ορθόδοξη από τις Δυνάμεις της εποχής, τη Ρωσία. Η προσπάθεια προσέγγισης, επομένως, της μη ορθόδοξης στη συντριπτική της πλειονότητα Ευρώπης ήταν σημαντικότερος λόγος για την επιλογή αυτή, συγκριτικά με την παρουσία καθολικών Χριστιανών στα νησιά του Αιγαίου πελάγους. Βλ. Βόγλη (2007: 58-81).

10. Όπως και οι αλλοεθνείς, σύμφωνα με το Πολίτευμα του 1822, οι αλλοδαποί ομογενείς προστατεύονταν από τους ελληνικούς νόμους, αλλά χωρίς να ευνοούνται κατά τη διαδικασία της απόκτησης της ελληνικής ιθαγένειας, πράξη που επρόκειτο να ρυθμίσει κατά την επεξεργασία των διατάξεων της πολιτογράφησης η επόμενη Εθνοσυνέλευση. Ο νόμος επίσης δεν προέβλεπε αλλά ούτε απέκλειε το ενδεχόμενο της διμετρικής πολιτογράφησης των αλλοδαπών ομογενών από οποιαδήποτε διοικητική περιφέρεια της χώρας –διαδικασία που σταδιακά εντεινόταν.

υπό διαμόρφωση κοινωνία πολιτών και την ηγεσία της τους μουσουλμάνους, επίσης αυτόχθονες των επαναστατημένων επαρχιών.

Στους χριστιανούς και πάλι, αλλά μόνον ελληνοφώνους υπηκόους του σουλτάνου, απέδιδε την ελληνική ιθαγένεια, από τη στιγμή της μόνιμης μετοικεσίας τους στην επαναστατημένη υπό σύσταση χώρα, η αναθεωρημένη εκδοχή του πρώτου πολιτεύματος, το 1823. Απουσίαζε όμως και από αυτό το σύνταγμα κάποια ειδική ρύθμιση σχετικά με την πολιτική ιδιότητα των ομογενών. Το 1827, το πρώτο Πολίτευμα που δεν έφερε την προσωνομία «Προσωρινό», και το οποίο δεν τέθηκε ποτέ σε ισχύ, επαναλάμβανε όλα τα παραπάνω κριτήρια για τους αυτόχθονες χριστιανούς της επαναστατικής επικράτειας, όπως και για τους χριστιανούς που θα μετοικούσαν από το οθωμανικό κράτος. Για τους τελευταίους, μάλιστα, παρέλειπε την προϋπόθεση της ελληνοφωνίας, που είχε αποδειχθεί, πέρα από πολιτικές προθέσεις και στρατηγικές, κριτήριο αποκλεισμού. Το ίδιο σύνταγμα πρόβαλλε σε τρίτο χωριστό άρθρο το κριτήριο της εξ αίματος καταγωγής, με βάση την οποία παραχωρούσε άμεσα και χωρίς άλλους όρους το δικαίωμα της ελληνικής ιθαγένειας στους Έλληνες το γένος που διέμεναν εκτός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Καθώς η Επανάσταση πλησίαζε στο τέλος της, είναι φανερό ότι η ανασυγκρότηση της ολομέλειας του έθνους γύρω από το διαμορφούμενο ελληνικό κράτος απαιτούσε τη σαφέστερη χάραξη μιας ομογενειακής πολιτικής. Οι εισηγητές του Πολιτεύματος του 1827 μάλλον αποδέχτηκαν τη «διχοτόμηση» της ομάδας των ομογενών, με γνώμονα τον τόπο της κατοικίας τους στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ή σε τρίτα κράτη. Αν και οι ίδιοι δεν είχαν πρόθεση να καταλήξουν σε κάποιον ορισμό των ομογενών, ήταν αυτοί που εισηγήθηκαν τον κάθε άλλο παρά προσωρινό – όπως αποδείχθηκε – χωρισμό τους σε δύο διακριτούς κόσμους: στον αλύτρωτο ελληνικό κόσμο και σε αυτόν της προεπαναστατικής «διασποράς» (Βόγλη 2007: 132-133). Ωστόσο, τα όρια των δύο ομογενειακών κόσμων παρέμεναν αρκετά ρευστά, τόσο διότι η ελληνική «διασπορά», αντίθετα από τον ελλαδικό κόσμο, ήταν δυνατό να περιλαμβάνει

Έλληνες την καταγωγή και όχι αποκλειστικά Έλληνες τον τόπο γέννησης, όσο και για το λόγο ότι η προβολή της εθνικής καταγωγής στον ελληνικό νόμο δεν συνοδευόταν από την υποχρέωση μετοικεσίας ή «παλιννόστησης» των ομογενών στην ελληνική επικράτεια. Αντίθετα μάλιστα, το τελευταίο σύνταγμα πριν την άφιξη του Όθωνα στην Ελλάδα,¹¹ τόνιζε το κριτήριο της αυτοχθονίας (εντοπιότητας) αντί της καταγωγής, και για πρώτη και μοναδική φορά έτεινε να ορίσει τους ομογενείς με αποκλειστικό κριτήριο την εντοπιότητα.¹²

Η αξιοσημείωτη ποικιλία των προβαλλόμενων κριτηρίων ελληνικότητας στους νόμους μίας μόνο δεκαετίας δεν είναι δύσκολο να εξηγηθεί. Κατά τη διάρκεια της Επανάστασης, το περιεχόμενο της ελληνικής ιθαγένειας ελάχιστα συνδεόταν με την κατοχύρωση πολιτικών δικαιωμάτων. Ενόσω συνεχιζόταν ο πόλεμος, η εθνική ομογενοποίηση στο εσωτερικό του, υπό σύσταση κράτους παρουσιαζόταν υποδεέστερη επιδίωξη, συγκριτικά με τους πολεμικούς στόχους, και προπάντων με τον υπέρτερο στόχο της πολιτικής κυριαρχίας του ελληνικού έθνους και της συνακόλουθης νομιμοποίησης της Ελληνικής Επανάστασης ως εθνικο-απελευθερωτικού κινήματος. Το διάστημα, λοιπόν, που τα όρια της ελληνικής επικράτειας μεταβάλλονταν ανάλογα με την έκβαση των κατά τόπους μαχών και τις αποφάσεις της διπλωματίας, η ελληνική ιθαγένεια ήταν το κύριο μέσο για την απόδειξη της ελληνικότητας των υπό διεκδίκηση περιοχών.

Η κυριότερη ελληνική ιδιαιτερότητα, σε αντιδιαστολή με τα ευρωπαϊκά νομοθετικά πρότυπα της εποχής, ήταν η επινόηση ενός ορισμού των ομογενών που περιλάμβανε τόσο τους χριστιανούς Έλληνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, τους οποίους οι συνθήκες και τα πρωτόκολλα της ανεξαρτησίας απέκλειαν από τις διεκδικήσεις της ελληνικής διπλωματίας, όσο και τους

11. Πρόκειται για το λεγόμενο «ηγεμονικό σύνταγμα» του 1832, που επίσης δεν τέθηκε σε ισχύ.

12. Για μια συνοπτική απεικόνιση των κριτηρίων βλ. Πίνακα 1.

Έλληνες που διαβιούσαν σε τρίτα κράτη και οι οποίοι φαίνεται πως διέφυγαν την προσοχή τόσο των Ευρωπαίων ρυθμιστών και εγγυητών της ελληνικής ανεξαρτησίας όσο και της Πύλης. Έτσι εξηγείται και η απόφαση των πολιτικών εκπροσώπων του πρώτου βασιλιά της Ελλάδας, το 1835, να μεταφράσουν στην ελληνική γλώσσα τις διατάξεις του δικαίου της γαλλικής ιθαγένειας (Δημακόπουλος 1991-93) και παράλληλα να διατηρήσουν, όσο ήταν δυνατό, τα λεγόμενα «εθνικά» επαναστατικά κριτήρια (Βόγλη 2007: 205 κ.ε.). Στην πραγματικότητα, μόνο η χριστιανική πίστη μεταβαλλόταν από επικουρικό κριτήριο ελληνικότητας σε κυρίαρχο γνώρισμα της εθνικής ομοψυχίας και πολιτικής συνοχής: έκτοτε, ήταν η επικρατέστερη θρησκεία του ελληνικού βασιλείου.

Στο πλαίσιο αυτό, ο πρώτος επίσημος ορισμός του ομογενοφώνου ή ομοεθνούς περιέγραφε, ως δυνάμει πολίτες του ελληνικού κράτους, μόνον τους μετανάστες, πριν τη σύσταση της Ελλάδας, σε τρίτα κράτη, οι οποίοι για διάφορους λόγους δεν είχαν φροντίσει να τακτοποιήσουν τα μαρτυρικά έγγραφα της ελληνικής πολιτικής τους ταυτότητας (Βόγλη 2007: 257 κ.ε.). Η εκ των προτέρων παραδοχή με τον τρόπο αυτό της ελληνικότητάς τους, συνδυάστηκε με την εφαρμογή μιας φαινομενικά τυπικής διαδικασίας τακτοποίησης, που ορίστηκε, μετά τη σύσταση του ελληνικού προξενικού δικτύου, με βασιρικά διατάγματα και υπουργικές εγκυκλίους. Η διαδικασία αυτή επέτρεπε κατ' εξαίρεση, και αντίθετα με τις διατάξεις του δημοτικού νόμου του 1834 και του Κώδικα της Ελληνικής Ιθαγένειας του 1835, την έξωθεν δημοτογράφηση και ορκοδοσία των ομογενοφώνων, οι οποίοι ανταποκρίνονταν στις εκκλήσεις των ελληνικών προξενικών αρχών στην αλλοδαπή και ενδιαφέρονταν να αποκτήσουν την ελληνική προστασία. Έτσι, η έννοια της δημοτογράφησης δεν διέφερε στην πράξη από αυτή της πολιτογράφησης, σε μια εποχή που το αποδεικτικό της εγγραφής σε δήμο της ελληνικής επικράτειας αποτελούσε το μοναδικό πιστοποιητικό της ελληνικής ιθαγένειας. Κατ' επέκταση, η χορήγηση της ελληνικής προστασίας από τα ελληνικά προξενεία

στο εξωτερικό συνέπιπτε με την έξωθεν παραχώρηση της ελληνικής ιθαγένειας, με μοναδικό κριτήριο τελικά την κρίση των κατά τόπους προξενικών υπαλλήλων ως προς την ελληνικότητα των ενδιαφερομένων.

Ο Κώδικας του 1835 άλλωστε όριζε ως μεταβιβάσιμη την ελληνική ιθαγένεια, τόσο διά της εθνικής καταγωγής, της γέννησης δηλαδή «εκτός της Ελλάδος από πατέρα Έλληνα», όσο και της εντοπιότητας, της γέννησης δηλαδή «εντός της Ελλάδος υπό ξένων γονέων», χωρίς να διευκρινίζει ποια από τις δύο αρχές ήταν η σημαντικότερη. Η απόκτηση της ελληνικής ιθαγένειας διά της αυτοχθονίας περιορίστηκε δραστικά, με τον Αστικό Νόμο του 1856, μόνο στους «εξ αδήλων» γονέων που έτυχε να γεννηθούν στην ελληνική επικράτεια και προφανώς δεν διέθεταν ξένη ιθαγένεια.¹³ Για τους υπόλοιπους αλλοδαπούς αυτόχθονες ορίστηκε μια ειδική διαδικασία πολιτογράφησης, οι διευκολύνσεις της οποίας επεκτείνονταν στο πρώτο έτος μετά την ενηλικίωσή τους (άρθρ. 17 και 19). Έκτοτε, και για ενάμισι περίπου αιώνα, με σταθμό την έκδοση νέου Κώδικα Ελληνικής Ιθαγένειας το 1955, η επανατροφοδότηση της ελληνικής κοινωνίας πολιτών διά της γέννησης «εξ Έλληνας πατρός» αποτέλεσε σταθερό γνώρισμα της ελληνικής νομοθεσίας (Βόγλη 2007).¹⁴

Οι τυχόν αποκλίσεις ως προς την αρχή της καταγωγής, που παρατηρούνται σε μερικές από τις πολυάριθμες τροποποιήσεις των σχετικών άρθρων του Αστικού Νόμου, στη διάρκεια

13. Η προϋπόθεση της μη κτήσης αλλοδαπής ιθαγένειας προστέθηκε ρητά στον Κώδικα της Ελληνικής Ιθαγένειας το 1955.

14. Επιπλέον, κατά τον Αστικό Νόμο του 1856, γινόταν και διά της γέννησης «εξ Ελληνίδος μητρός και εκ πατρός μη νομίμου», διάταξη αρκετά πρωτοποριακή για τα δεδομένα της τότε ελληνικής νομοθεσίας, ως προς το ρόλο της γυναίκας και ανύπαντρης μητέρας. Αξίζει να σημειωθεί, ότι ο εισηγητής του νομοσχεδίου, υπουργός Δικαιοσύνης Μιχαήλ Σκαλιστήρης, απέδιδε αυτή την καινοτομία του ελληνικού νόμου στην εθνική αξία του ελληνικού αίματος, που αναμφίβολα μεταβιβάζεται, όπως θα πρέπει συνεπώς και η ελληνική ιθαγένεια, διά της γέννησης από έναν έστω Έλληνα γονέα.

του ενός αιώνα της ισχύος τους (βλ. π.χ. Ν.Δ 15.09.1926), τις περισσότερες φορές υπαγορεύονταν από πρακτικά προβλήματα και εν μέρει αποτύπωναν την επιρροή της Κοινωνίας των Εθνών (ΚτΕ). Συνήθως αποσκοπούσαν στην αποσόβηση του ενδεχόμενου ανιθαγενείας («statelessness») αυτοχθόνων ομάδων, ειδικά στις νεοπροσαρτημένες μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους επαρχίες, για τον πρόσθετο λόγο ότι οι ανιθαγενείς μπορούσαν εύκολα να καταστούν αντικείμενο διεκδίκησης από τις γειτονικές χώρες της βαλκανικής.

Την επικράτηση της εξ αίματος καταγωγής στο ελληνικό δίκαιο οριστικοποίησε, το 1955, ο νέος Κώδικας της Ελληνικής Ιθαγενείας. Επιπλέον, ο ίδιος νόμος εισήγαγε τις διαδικασίες της κατοχύρωσης της ελληνικής ιθαγένειας ανήλικων τέκνων αναγνωρισμένων από Έλληνες πολίτες, καθώς και των απολίδων (stateless) ή άγνωστης ιθαγένειας ομογενών στην αλλοδαπή, «οίτινες συμπεριφέρονται πράγματι ως Έλληνες». ¹⁵ Παρ' ότι η εξακρίβωση της «ελληνικής συμπεριφοράς» ήταν εξαιρετικά δύσκολη, η ευνοϊκή στάση του νομοθέτη απέναντι στους απόλιδες ομογενείς επιβεβαιωνόταν με μια πρόσθετη ρύθμιση: την ταυτόχρονη και επίσης εξ αποστάσεως απόδοση της ελληνικής ιθαγένειας στις συζύγους τους, ανεξάρτητα από την εθνική καταγωγή τους – ρύθμιση που δεν ίσχυε κατά την τυπική διαδικασία της πολιτογράφησης. Στο στάδιο αυτό, οι απόλιδες που παρέμεναν στο εξωτερικό, ήταν οι ευνοημένοι ομογενείς. Όσο παράδοξο και αν φαίνεται, οι υπόλοιποι αλλοδαποί ομογενείς που αποφάσιζαν κάποια στιγμή να μεταβούν στην ελληνική επικράτεια, για να αποκτήσουν την ελληνική ιθαγένεια όφειλαν να υποβληθούν, όπως και οι αλλογενείς, στη διαδικασία της πολιτογράφησης!

15. Για τους απόλιδες ομογενείς στην αλλοδαπή, ο Κώδικας του 1955 αφαιρούσε την απαιτούμενη ειδική περίπτωση πολιτογράφησης που προέβλεπε για αυτούς λόγω της ομογενειακής ιδιότητάς τους το άρθρο 3 του Αναγκαστικού Νόμου 2270/1940. Βλ. σχόλιο Μπεντεράχερ-Γερούσης (1975: 44-45).

Πίνακας 1. Κριτήρια ελληνικότητας

Έλληνες εισί... ¹⁶			
ΠΡΟΣΩΡΙΝΟΝ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ (1822)			
Έτος	Διατάξεις των νόμων	Κριτήρια	
1822	Όσοι αυτόχθονες κάτοικοι της επικρατείας της Ελλάδος πιστεύουσιν εις Χριστόν...	Εντοπιότητα	Θρήσκευμα
ΝΟΜΟΣ ΤΗΣ ΕΠΙΔΑΥΤΟΥ (1823)			
1823	Όσοι αυτόχθονες κάτοικοι της επικρατείας της Ελλάδος πιστεύουσιν εις Χριστόν ... Όσοι, έξωθεν ελθόντες και την ελληνική φωνήν πάτριον έχοντες, και εις Χριστόν πιστεύοντες, ζητήσωσι ...	Εντοπιότητα Ελληνοφωνία	Θρήσκευμα
ΠΟΛΙΤΙΚΟΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ (1827)			
1827	Όσοι αυτόχθονες κάτοικοι της επικρατείας της Ελλάδος πιστεύουσιν εις Χριστόν ... Όσοι από τους υπό τον οθωμανικόν ζυγόν, πιστεύοντες εις Χριστόν, ήλθαν και θα έλθωσιν εις την ελληνικήν επικράτειαν. Όσοι εις ξένας επικρατείας είναι γεννημένοι από Έλληνα πατέρα. Όστις ξένος υπηρέτησεν ή υπηρέτησεν πολεμικώς δύο έτη την Ελλάδα, έχων τας αναγκαίας της υπηρεσίας του αποδείξεις, είναι δι' αυτό τούτο πολίτης Έλλην	Εντοπιότητα Μόνιμη κατοικία Εθνική καταγωγή Εθνική ευεργεσία από αλλοεθνείς	Θρήσκευμα
ΗΓΕΜΟΝΙΚΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ (1832)			
1832	Όσοι αυτόχθονες κάτοικοι της επικρατείας της Ελλάδος πιστεύουσιν εις Χριστόν ...	Εντοπιότητα	Θρήσκευμα

16. Δεν περιλαμβάνονται στον πίνακα τα κριτήρια που εμφανίστηκαν στη Νομική Διάταξη της Ανατολικής Χέρσου Ελλάδας (Άρειος Πάγος) το 1821, τα οποία λόγω του περιοριστικά τοπικού χαρακτήρα του εν λόγω νομοθετικού κειμένου δεν σχολιάζονται στο κείμενο.

Έτος	Διατάξεις των νόμων	Κριτήρια	
	Όσοι εις ξένας επικρατείας εγεννήθησαν εκ γονέων αυτοχθόνων ή εκ μόνου πατρός Έλληνας και πρεσβεύουσιν την πάτριον θρησκείαν	Καταγωγή από αυτόχθονες	Θρήσκευμα
	Όσοι, πρεσβεύοντες την επικρατούσαν θρησκείαν, ομόγλωσσοι και ετερόγλωσσοι, συνέτρεξαν εις την Ελλάδα και συνηγωνίσθησαν μετά των αυτοχθόνων εν τω διαστήματι του ιερού προς την ελευθερίαν αγώνος	Συμμετοχή ετεροχθόνων στον Αγώνα	Θρήσκευμα
	Όσοι εκ των πρεσβευόντων την επικρατούσαν θρησκείαν ήλθον προ ενός έτους εις την Ελλάδα και έχουσι σταθεράν κατοικίαν εις μίαν κοινότητα ...	Μόνιμη κατοικία ετεροχθόνων (ένα έτος)	Θρήσκευμα
	Όσοι αλλοεθνείς, εις Χριστόν πιστεύοντες, ήλθον και συνηγωνίσθησαν μετά των αυτοχθόνων τρία έτη τον της ελευθερίας αγώνα (...) και ενυμφεύθησαν Ελληνίδα ή ευρίσκονται την σήμερον διαμένοντες εις την Ελλάδα	Συμμετοχή αλλοεθνών στον αγώνα & μόνιμη κατοικία	Θρήσκευμα
ΚΩΔΙΞ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΘΑΓΕΝΕΙΑΣ (1835)			
1835	Άπαντες οι εντός του Βασιλείου της Ελλάδος γεννηθέντες, αν, κατά την εποχή της γεννήσεώς των, οι γονείς των είχαν το δικαίωμα της ιθαγενείας	Καταγωγή από Έλληνα πατέρα	
	Οι τουλάχιστον διετίαν υπέρ της Ελληνικής ανεξαρτησίας υπερμαχήσαντες Φιλέλληνες	Συμμετοχή αλλοεθνών στον ελληνικό αγώνα	
	Άπαντες οι κατά το από 16 Ιουν. 1830 πρωτόκολλον το δικαίωμα της μεταναστεύσεως έχοντες ...	Μετανάστες (ή ετερόχθονες πρόσφυγες της Επανάστασης)	

Έτος	Διατάξεις των νόμων	Κριτήρια	
	Έκαστος εντός της Ελλάδος υπό ξένων γονέων γεννηθείς, δύναται, ενήλικος γενομένος, ν' αποκτήσει το δικαίωμα της ιθαγενείας, αφ' ου κηρύξει εντός μεν της Ελλάδος διατρίβων, ότι θέλει να κασταστήσει εντός αυτής την σταθεράν αυτού κατοικίαν, ειδή διατρίβη εκτός αυτής, ότι θέλει κατοικήσει εν αυτή ...	Γέννηση εντός της Ελλάδος & μόνιμη κατοικία	
	Έκαστος εκτός της Ελλάδος από πατέρα Έλληνα γεννηθείς, έχει το δικαίωμα της ελληνικής ιθαγενείας	Εθνική καταγωγή	
	Έκαστος γεννηθείς εκτός της Ελλάδος από πατέρα Έλληνα, απωλέσαντα το δικαίωμα της Ελληνικής ιθαγενείας, δύναται ν' αναλάβη αυτό ... [αφ' ου κηρύξει ... ότι θέλει κατοικήσει εν Ελλάδι]	Εθνική καταγωγή & μόνιμη κατοικία	
	Ξένη Έλληνα νυμφευθείσα θεωρείται ως και ο σύζυγος αυτής	Διά γάμου με Έλληνα πολίτη	
ΑΣΤΙΚΟΣ ΝΟΜΟΣ (1856)			
1856	Έλλην είναι: α') ο εξ Έλληνας πατρός γεννηθείς, β') ο εξ Ελληνίδος μητρός και εκ πατρός μη νομίμου, γ') ο εξ αδήλων πατρός και μητρός εν Ελλάδι γεννηθείς, δ') ο εξ αλλοδαπής μητρός και μη νομίμου πατρός Έλληνας γεννηθείς, αν νομίμως αναγνωρισθή υπ' αυτού	Διά γεννήσεως → Εθνική καταγωγή ή εντοπιότητα (για να αποφευχθεί ανιθαγένεια)	
	Τα γεννηθέντα τέκνα προ της περί πολιτογραφίσεως δηλώσεως και η σύζυγος του ήδη πολιτογραφηθέντος ... αν δε κατά τον χρόνον της	Αρχή της οικογενειακής ενότητας & μόνιμη κατοικία	

Έτος	Διατάξεις των νόμων	Κριτήρια
	πολιτογραφήσεως ... ήσαν ανήλικοι, δύνανται να αποκτήσωσι την του Έλληνος ιδιότητα εάν, εντός έτους από της ενηλικιότητός των, δηλώσωσι την περί τούτου θέλησίν των ... κατοικήσωσιν εν Ελλάδι και δώσωσιν ενώπιον του αρμοδίου Νομάρχου τον όρκον του Έλληνος	
	Ο εξ Ελληνίδος και μη νομίμου πατρός αλλοδαπού γεννηθείς, αναγνωρισθείς δε υπ' αυτού, και ο εν Ελλάδι εξ αλλοδαπού γεννηθείς, δύνανται να αποκτήσωσι την του Έλληνος ιδιότητα ... [εάν ... δηλώσωσι την περί τούτου θέλησίν των ... κατοικήσωσιν εν Ελλάδι και δώσωσιν ενώπιον του αρμοδίου Νομάρχου τον όρκον του Έλληνος	Εθνική καταγωγή (εκ μητρός) και γέννηση εντός της Ελλάδος από αλλοεθνείς & μόνιμη κατοικία
	Αλλοδαπή μεθ' Έλληνος συζευθείσα γίνεται Ελληνίς. Αλλοδαπός προσενηκτών εις την Ελλάδα μεγάλας εκδουλεύσεις, εισαγάγων αξιόλογον εφεύρεσιν ή βιομηχανίαν, καθιδρύσας καταστήματα κοινωφελή, ή επ' εξόχω διανοητική ικανότητι διακρινόμενος, δύνανται να πολιτογραφηθή διά νόμου	Διά γάμου με Έλληνα πολίτη Εθνική ευεγερσία από αλλοεθνείς
ΚΩΔΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΘΑΓΕΝΕΙΑΣ (1955)		
1955	Έλληνα είναι από της γεννήσεως: α') Ο εξ Έλληνος πατρός γεννηθείς. β') Ο εξ Ελληνίδος μητρός τεχθείς, εάν ο πατήρ αυτού είναι άπολις. γ') Ο εξ Ελληνίδος και πατρός μη νομίμου. δ') Ο εν Ελλάδι γεννηθείς ο μη κτώμενος δια της γεννήσεως αλλοδαπήν ιθαγένειαν	Διά γεννήσεως → εθνική καταγωγή ή εντοπιότητα για να αποφευχθεί ανιθαγένεια

Έτος	Διατάξεις των νόμων	Κριτήρια
	Αλλοδαπή μεθ' Έλληνος συζευθείσα γίνεται Ελληνίς, εκτός αν, διατηρούσα την ην κατά την τέλεσιν του γάμου κέκτηται ιθαγένειαν, δηλώση προ ταύτης ότι δεν θέλει ν' αποκτήση την Ελληνικήν ιθαγένειαν.	Διά γάμου με Έλληνα πολίτη
	Ομογενείς απόλιδες ή αγνώστου ιθαγενείας κατοικούντες εν τη αλλοδαπή, οίτινες συμπεριφέρονται πράγματι ως Έλληνες, δύνανται ν' αναγνωρισθώσιν ως Έλληνες, εάν υποβάλλωσιν αίτησιν προς την Ελληνικήν Προξενικήν Αρχήν, αποδεχθή ταύτην ο Υπουργός των Εσωτερικών, μετ' έκθεσιν της Προξενικής Αρχής και δώσωσι μετά ταύτα, ενώπιον της Αρχής ταύτης, τον όρκον του Έλληνος. Τα αυτά ισχύουν και δια τας συζύγους τούτων και αν αύται δεν είναι ομογενείς.	Ελληνική καταγωγή & συμπεριφορά (φρόνημα)
	Δια Β. Διατάγματος, εκδιδομένου μετ' απόφασιν του Υπουργικού Συμβουλίου [άνευ δηλώσεως της περί τούτου βουλήσεως, άνευ διαμονής επί τριετίαν μετά την δήλωσιν, άνευ αιτήσεως πολιτογραφήσεως, άνευ αποφάσεως του Υπουργείου Εσωτερικών κατόπιν ερεύνης] ... δύνανται να πολιτογραφηθή ο αλλοδαπός, όστις προσέφερεν εις την Ελλάδα εξαιρετικής υπηρεσίας, εισήγαγεν αξιόλογον εφεύρεσιν ή βιομηχανίαν, ίδρυσεν κοινωφελή ιδρύματα, διακρίνεται επί εξόχω διανοητική ικανότητα ή του οποίου η πολιτογράφησις δύνανται να εξυπηρετήση εξαιρετικόν συμφέρον της Ελλάδος.	Εθνική ευεγερσία από αλλοεθνείς

Έτος	Διατάξεις των νόμων	Κριτήρια
(...) ΝΟΜΟΣ 2790/2000 όπως τροποποιήθηκε με τον νόμο 2910/2001 και τον νόμο 3013/2002		
2002	* Την ελληνική ιθαγένεια αποκτούν ενήλικες ομογενείς που κατοικούν σε χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης μετά από σχετική αίτησή τους προς την Ελληνική Προξενική Αρχή του τόπου κατοικίας *με την αίτηση για την κτήση της ελληνικής ιθαγένειας ο ενδιαφερόμενος μπορεί να ζητήσει και τον εξελληνισμό του ονόματος και του επωνύμου του, αν αυτά είχαν μεταβληθεί ή αλλοιωθεί στη χώρα από την οποία προέρχεται	[ιδιότητα ομογενούς]

Σύγχρονες στρατηγικές διαχείρισης «επαναπατρισμένων» ομογενών

Είναι σαφές ότι καθ' όλη τη διάρκεια της ιστορίας του ελληνικού κράτους υπήρχαν σημαντικές διαφοροποιήσεις στη διαδικασία ενσωμάτωσης στον εθνικό κορμό των αλύτρωτων «αδελφών» που κατοικούσαν σε υπό διεκδίκηση περιοχές, των ομογενών που εντάσσονταν στη λεγόμενη «διασπορά» και, τέλος, των ομογενών που επέλεγαν ή αναγκάζονταν να επαναπατριστούν. Αλλά μόνο μετά τη δεκαετία του 1990 οι διαφοροποιήσεις αυτές επεκτάθηκαν στο εσωτερικό της ομάδας των επαναπατρισμένων ομογενών.

Ήδη αναφέρθηκε ότι οι μαζικότερες υπο-ομάδες επαναπατρισμένων ομογενών, που έφτασαν στην Ελλάδα τη δεκαετία του 1990, προέρχονταν από την πρώην ΕΣΣΔ και την Αλβανία. Οι σημαντικές αποκλίσεις στις στρατηγικές της διαχείρισης και αφομοίωσής τους είναι κοινός τόπος, αλλά δεν έχουν αναλυθεί επαρκώς. Παρακάτω, με σημείο αναφοράς αυτές τις δύο ομάδες, επιχειρούμε την ανάλυση των συγκλίσεων ή αποκλίσεων της πολιτικής, με όλες τις συνέπειές τους, από τη στιγμή της υποδοχής νεήλυδων ομογενειακών ομάδων και την παραχώρη-

ση των στοιχειωδών πολιτικών δικαιώματων τους, έως τη μέριμνα για την ελληνοποίησή τους διά της παιδείας, για την οργανική ενσωμάτωσή τους στο υφιστάμενο κοινωνικό πλαίσιο και την εξίσωσή τους με τους αυτόχθονες, μέσω της πρόβλεψης προνοιακών, εργασιακών και άλλων οικονομικών μέτρων.

Α'. Πολιτικά δικαιώματα επαναπατρισμένων ομογενών

Περίοδος υποδοχής (1990-1994)

Τα διαγραφόμενα περιθώρια πρόσβασης μιας δεδομένης ομογενειακής ομάδας στην ελληνική ιθαγένεια αποκαλύπτουν τις υπέρτατες, κεκαλυμμένες ή μη, προθέσεις της πολιτείας σχετικά με τη διαδικασία και την αποτελεσματικότητα της ενταξιακής πολιτικής της. Είναι γεγονός ότι το ελληνικό κράτος, από τις αρχές ακόμη της δεκαετίας του 1980, είχε απευθύνει πρόσκληση επαναπατριsmού, μέσω του ελληνικού προξενείου της Μόσχας, στους ομογενείς της Σοβιετικής Ένωσης, στους οποίους είχε διανεμηθεί ελληνικό διαβατήριο μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο (Keramida 2001: 263, Βουτυρά 2004: 238). Η διαδικασία του επαναπατριsmού με βίζα παλιννόστησης ξεκινά το 1987, αλλά μαζικοποιείται μετά το 1989 και την άρση της απαγόρευσης εξόδου από τη Σοβιετική Ένωση. Στο διάστημα αυτό, οι «επαναπατριζόμενοι» ομογενείς τυπικά μπορούσαν να αποκτούν πιστοποιητικό ελληνικής ιθαγένειας από τις αρμόδιες νομαρχίες της ελληνικής επικράτειας και κατ' επέκταση δελτίο αστυνομικής ταυτότητας, παρ' ότι από τον Απρίλιο του 1990 απέκτησαν ουσιαστικά το δικαίωμα να εγγράφονται –κατά παρέκκλιση κάθε γενικής ή ειδικής διάταξης των στοιχείων του διαβατηρίου τους– στα μητρώα αρρένων, στα ελληνικά δημοτολόγια και ληξιαρχικά βιβλία. (Παπασιώπη-Πασιά 2002: 200, Γεωργούλας 2003: 105-106).

Με το νόμο του 1990 (Ν. 1893, ΦΕΚ, τ. Α', αρ. 106/16.08.1990), ως παλιννοστούντες αναγνωρίζονται όλοι οι ομογενείς από την πρώην Σοβιετική Ένωση, χωρίς να διαφοροποιούνται οι μετανάστες από τους πρόσφυγες (Βεργέτη 2003: 122). Ο νόμος του

1993 (Ν. 2130) νομιμοποιεί και εγκαινιάζει επίσημα τη διαδικασία τέτοιων ελληνοποιήσεων, μεταβιβάζοντας την αποκλειστική αρμοδιότητα από το Υπουργείο Εσωτερικών στις κατά τόπους νομαρχίες, με εξαίρεση τις περιπτώσεις των ομογενών που δεν είχαν πλήρη στοιχεία για την απόδειξη της ελληνικής ιθαγένειάς τους. Από το 1998 (Ν. 2647), την ευθύνη της διαδικασίας αναλαμβάνουν οι περιφέρειες και από το 2000 (Ν. 2790) τη διαπίστωση της ελληνικής ιθαγένειάς τους αποφασίζει αποκλειστικά ο αρμόδιος περιφερειάρχης, ο οποίος με τη διαπιστωτική πράξη του στην ουσία αναγνωρίζει την ήδη κεκτημένη από παλιά ελληνική ιθαγένεια των παλινοστώντων ομογενών και κατ' επέκταση την κληροδότησή της στους απογόνους τους. Η λογική της τακτικής αυτής στηρίζεται εν μέρει στις κρατικές επιδιώξεις για αποκέντρωση ή τουλάχιστο για εξυπηρέτηση των ομογενών, χωρίς να απαιτείται η προσέλευσή τους στην πρωτεύουσα (Παπασιώπη-Πασιά 2002: 200-202).¹⁷

Αντίθετα, για τους ομογενείς από την Αλβανία, που είχαν αρχίσει να καταφτάνουν από το 1990 αλλά δεν διέθεταν ελληνικά διαβατήρια, σύμφωνα με την απόφαση του 1977,¹⁸ η διαπιστωμένη εθνική καταγωγή θεωρείται σταθερό κριτήριο και δεν υποκαθίσταται από την εθνική συνείδηση. Μέχρι το 1994 η ελληνική καταγωγή των ομογενών από την Αλβανία «εξακριβωνόταν» στα κέντρα υποδοχής, με βάση το πατρώνυμο και το βαπτιστικό τους όνομα, από τα οποία τεκμαιρόταν και η θρησκεία τους, καθώς και την περιοχή της προέλευσής τους. Στο διάστημα αυτό, οι ομογενείς διαπιστωμένης ελληνικής καταγωγής αποκτούσαν άδεια παραμονής εξάμηνης διάρκειας, η οποία ακόμη και μετά τη λήξη της λειτουργούσε ως κάρτα

17. Γενικότερα, για τη συλλογιστική που υπαγορεύει τη μεταβίβαση ευρύτερων αρμοδιοτήτων στις Γενικές Περιφέρειες, στα θέματα της ιθαγένειας και άδειας διαμονής και εργασίας των αλλοδαπών -ομογενών ή αλλογενών- με τους νόμους του 2000 (Ν.2790), του 2001 (Ν. 2910) και κυρίως του 2005 (Ν. 3386), βλ. Σαρηγιαννίδης (2006: 81-94).

18. Πράξη αρ. 22/1-3-1976: Έκδοση ειδικών διαβατηρίων σε ομογενείς μη Έλληνες υπηκόους εκ Τουρκίας και Β. Ηπείρου και Κοινή απόφαση Υπουργών Εξωτερικών, Εσωτερικών και Δημόσιας Τάξης, 26-2-1977.

ομογενούς, που έφερε την ένδειξη «ομογενής κατά δήλωσή του».

Οι ομογενείς, των οποίων στην αλβανική ταυτότητα αναγραφόταν η ένδειξη «εθνικότητα ελληνική», κινούνταν εντός της ελληνικής επικράτειας με βίζα πενταετούς διάρκειας, σε αντιδιαστολή με τους λεγόμενους «παρα-ομογενείς» (βλάχους και λοιπούς χριστιανούς ορθοδόξους από τη μειονοτική ζώνη της Αλβανίας), οι οποίοι διέθεταν ετήσια βίζα. Η ουσιαστική θετική διάκριση υπέρ των «αδιαφιλονίκητων» διά καταγωγής ομογενών από τους υπόλοιπους μετανάστες από την Αλβανία ήταν, ότι οι τελευταίοι δεν είχαν ενταχθεί στη διαδικασία επαναπροώθησης. Από το 1994, ωστόσο, και αυτοί μπορούσαν να εφοδιάζονται με την ειδική βεβαίωση της υπηρεσίας αλλοδαπών ομογενών (Υπ. Υγείας Πρόνοιας και Υπ. Δημοσίας Τάξης ΔΥ3Α/664/1994, ΦΕΚ, τ. Β', 878/1994).

Παγίωση της απόκλισης, (1995-2000)

Το 1997, οι ομογενείς από τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, ακόμη και αν ήταν κάτοχοι απλώς τουριστικής βίζας, αποκτούν αναδρομικά το δικαίωμα της ελληνικής ιθαγένειας.¹⁹ Με τους νόμους του 1998 (Ν. 2647) και του 2000 (Ν. 2790), που αναδεικνύουν ως υπεύθυνες αρχές τις περιφέρειες, νομιμοποιείται αναδρομικά και καταλήγει στη «sui generis» πολιτογράφηση των ομογενών της Σοβιετικής Ένωσης που ήδη βρίσκονται στη χώρα. «Ομογενείς που κατοικούν σε χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης μπορούν», σύμφωνα με το νόμο του 2000, «να αποκτήσουν την ελληνική ιθαγένεια μετά από σχετική αίτηση προς την Ελληνική Προξενική Αρχή του τόπου κατοικίας τους, εφόσον (...) δεν μπορεί να διαπιστωθεί η ελληνική τους ιθαγένεια βάσει των Συνθηκών Άγκυρας και Λωζάννης». Το ίδιο ισχύει και για όσους ήδη βρίσκονται στην ελ-

19. Από το 1997 (15.09.1997) το Υπουργείο Εξωτερικών εγκαινίασε τη χορήγηση θεωρήσεων παλινοστήσεως στους ομογενείς που έφτασαν στην Ελλάδα με τουριστική θέωση, την οποία είχαν αποκομίσει μέχρι τον Δεκέμβριο του 1996 (Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού).

ληνική επικράτεια με ένδειξη θεώρησης «παλιννόστηση» και δεν έχει διαπιστωθεί ακόμη η ελληνική ιθαγένειά τους. Η εναλλακτική που προσφέρει ο ίδιος νόμος και στις δυο υπο-ομάδες, είναι η απόκτηση Ειδικού Δελτίου Ταυτότητας Ομογενών (ΕΔΤΟ), που ισοδυναμεί με την άδεια παραμονής και εργασίας του ομογενούς, επεκτείνεται στα ανήλικα τέκνα και τους αλλογενείς συζύγους τους και συνεπάγεται την αυτόματη απόκτηση του δελτίου αστυνομικής ταυτότητας εντός της ελληνικής επικράτειας (αρ. 1 § 1 και 11-14, Ν. 2790/2000, βλ. και Κοινή Υπουργική Απόφαση, αρ. 4864/8.8-γ' / 26.07.2000).

Αντίθετα, για τους Έλληνες την καταγωγή εξ Αλβανίας, το ΕΔΤΟ εμφανίζεται το 1998, έχει διάρκεια τριών ετών και είναι ανανεώσιμο, ενώ για την αναγνώριση της ιδιότητάς τους αρμόδιο είναι το Υπουργείο Δημόσιας Τάξης (Κοινή υπουργική απόφαση αρ. 4000/3.10.1998, Παύλου 2003: 265-303). Στην περίπτωση αυτή, κίνητρο για τη χορήγηση ΕΔΤΟ ήταν η εξασφάλιση ισότιμων προϋποθέσεων απασχόλησης έναντι των Ελλήνων υπηκόων, σύμφωνα με την κοινή υπουργική απόφαση του 1998 (Παύλου 2003: 265-303). Επομένως, η έμφαση στην εθνική καταγωγή αποκλείει τα αλλογενή μέλη της οικογένειας του ομογενούς από την πρόσβαση σε δεδομένα δικαιώματα.

Περίοδος σύγκλισης, 2000-2006

Χαρακτηριστικό σημείο της διαφορετικής μεταχείρισης των δύο ομογενειακών ομάδων στο ισχύον, μετά το 2000, νομικό πλαίσιο, είναι η εισαγωγή της συνέντευξης των ομογενών από τις χώρες της πρώην ΕΣΣΔ. Η συνέντευξη ως διαδικασία διαπίστωσης της ελληνικής καταγωγής διευρύνεται, με τις ρυθμίσεις του νόμου του 2001 (Ν. 2910), σε διαδικασία εξακρίβωσης της ομογενειακής ιδιότητας, με βασικό κριτήριο όχι πλέον την καταγωγή αλλά την ελληνική εθνική συνείδηση. Συμπληρωματικά στοιχεία για τη διερεύνηση της συνείδησης θεωρούνται οι δεσμοί «κοινής συνήθως ιστορίας, γλώσσας και θρησκείας, κοινών παραδόσεων, ηθών και εθίμων» (βλ. αρ. Εγκ. 8/Φ94345/14612 3 Μαΐου 2001, Παπασιωπη-Πασιά 52002: 297). Το ανελαστικό κριτήριο όμως της καταγωγής παραμένει καθοριστικό για τη

χορήγηση του ΕΔΤΟ στους ομογενείς από την Αλβανία, ενώ η υπεύθυνη αρχή για την εξακρίβωση της καταγωγής τους παραμένει το Υπουργείο Δημόσιας Τάξης και όχι οι αρμόδιες για τους «παλιννοστούντες» περιφέρειες. Η ανάδειξη διαφορετικών αρμόδιων αρχών ενδεχομένως εξηγείται, αν ληφθεί υπόψη τόσο ο μεγάλος αριθμός οικονομικών μεταναστών από την Αλβανία και η συχνότητα περιπτώσεων διεκδίκησης της ομογενειακής ιδιότητας, από άτομα που ουδεμία σχέση είχαν με την ελληνική μειονότητα στη γείτονα χώρα. Αντίθετα, στην περίπτωση των νεήλυδων από την πρώην Σοβιετική Ένωση, τόσο η μεγάλη απόσταση από τη χώρα προέλευσης όσο και η πιο οργανωμένη μεταφορά τους, περιορίσαν τις «γκρίζες ζώνες», με αποτέλεσμα να μη θεωρηθεί απαραίτητη η υπαγωγή τους στις υπηρεσίες αλλοδαπών συγκεκριμένων αστυνομικών τμημάτων.

Ωστόσο, το καθεστώς του 1998 αναίρεται με την κοινή υπουργική απόφαση του 2005, η οποία προβλέπει για τους ομογενείς από την Αλβανία δεκάχρονη άδεια διαμονής ενιαίου τύπου, σε συνδυασμό με το ΕΔΤΟ και τη συνένωση των οικογενειών τους, ανεξάρτητα από την εθνική καταγωγή των υπόλοιπων μελών τους. Παράλληλα, προστίθεται μια «ελληνική βίζα» στο αλβανικό τους διαβατήριο, η οποία ισχύει έως τη λήξη του. Μέχρι τις πρόσφατες συζητήσεις των τελευταίων ημερών, σχετικά με την πολιτική κατάσταση των ομογενών από την Αλβανία, η πρόσβασή τους στην ελληνική ιθαγένεια ήταν πιθανή μόνο μέσω της διαδικασίας της πολιτογράφησης.

Β'. Εκπαιδευτική πολιτική

Στο πλαίσιο της διαφορετικής μεταχείρισης των ομογενών από τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και αυτών από την Αλβανία, η Γενική Γραμματεία Παλιννοστούντων Ομογενών (ΓΓΠΟ), κατά τη λειτουργία της τη δεκαετία του 1990,²⁰ προσέ-

20. Η ΓΓΠΟ, που υπήχθη στο Υπουργείο Μακεδονίας-Θράκης (ΥΜΑΘ), ιδρύθηκε το 1990 (Ν. 1893) και καταργήθηκε το 2000 (Ν. 2790).

φερε στους πρώτους μια σειρά διευκολύνσεων: ειδικά μαθήματα ελληνομάθειας, δωρεάν λεξικά ελληνικής γλώσσας και άλλα βιβλία σε ανθρώπους όλων των ηλικιών, καθώς και σεμινάρια εκμάθησης ηλεκτρονικών υπολογιστών (ΓΓΠΟ 2002:125-126). Παράλληλα, οργάνωσε προγράμματα ενισχυτικής διδασκαλίας και φροντιστηριακής υποστήριξης, για μαθητές της ίδιας υπο-ομάδας που φοιτούσαν στην πρωτοβάθμια και τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, και για την προετοιμασία όσων επεδίωκαν να εισαχθούν στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, και επίσης παρείχε ειδική αρωγή στους αποφοίτους πανεπιστημίων για την αναγνώριση των πτυχίων τους μέσω του ΔΙΚΑΤΣΑ.

Επιπλέον, ο νόμος του 1991 (αρ. 4, Ν. 1966) προέβλεπε τη μετεγγραφή των ομογενών φοιτητών από τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης (Μαυρομάτης και Τσιτσελίκης 2004: 130). Αντίθετα οι ομογενείς από την Αλβανία είχαν μεν πρόσβαση στην ελληνική εκπαίδευση, επωφελούμενοι από την εμπειρία και την ήδη υπάρχουσα κρατική πολιτική σχετικά με την ενσωμάτωση τέκνων παλινοστούτων μεταναστών (Μουσούρου, 2006: 211-215), αλλά είναι γεγονός ότι δεν έτυχαν κάποιας ειδικής μεταχείρισης.

Γ'. Κοινωνική Πρόνοια

Η ευνοϊκή πολιτική απέναντι στους ομογενείς από τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης ξεκίνησε με την προαιρετική κοινωνική ασφάλισή τους, το 1984 (Ν. 1469). Δύο χρόνια πριν το τέλος της ίδιας δεκαετίας, σε αυτή την ομάδα ομογενών χορηγήθηκαν από το Υπουργείο Υγείας ειδικά βοηθήματα επαναπατριsmού (Υ.Α. ΦΕΚ 242 τ. Β', 26/4/1988). Το 1990, το διαμορφούμενο καθεστώς ενισχύθηκε, με την παραχώρηση ειδικού λογαριασμού αυτασφάλισης στο ΙΚΑ (άρθρ. 36, Ν. 1902) και τη χορήγηση δικαιώματος δωρεάν ιατροφαρμακευτικής-νοσοκομειακής περίθαλψης (Υπ. Υγείας Υ.Α. Α3β/φ.15/ 720/7.2.1990). Εκτός των άλλων, το 1992 αναγνωρίστηκε η δυνατότητα κοινωνικής ασφάλισης των ανασφάλιστων υπερηλικών της ίδιας ομάδας ομογενών στον ΟΓΑ (άρθρ. 48, Ν. 2084).

Από την άλλη πλευρά, η ΓΓΠΟ εφάρμοζε το δικό της ειδικό πρόγραμμα πρόνοιας: προμήθευε τους παλινοστούντες ομογενείς από τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης με είδη ιατρικής φροντίδας, κάλυπτε την αξία των φαρμάκων και τη δαπάνη χειρουργικών επεμβάσεων και πραγματοποιούσε προληπτικό έλεγχο ύπαρξης κρίσιμων παθήσεων (ΓΓΠΟ 2002: 126-127). Παράλληλα, καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, η ΓΓΠΟ χορηγούσε στους ομογενείς με τουριστική βίζα βεβαιώσεις ελληνικής καταγωγής, παρ' ότι δεν είχε κατοχυρωθεί ακόμη η σχετική πρόβλεψη, που περιλήφθηκε τελικά στο νόμο του 2001 (ΓΓΠΟ 2002: 127).

Αντίθετα, για τους ομογενείς από την Αλβανία είναι χαρακτηριστική η απουσία οργανωμένου σχεδίου στήριξης ή βοήθειας, με εξαίρεση την υπουργική απόφαση του 1995, που προέβλεπε παροχή δωρεάν ιατροφαρμακευτικής και νοσοκομειακής περίθαλψης από τα ελληνικά νοσοκομεία, για τους ανασφάλιστους εξ αυτών, με απαραίτητη προϋπόθεση την αποδεδειγμένη ελληνική καταγωγή τους (Υ.Α. αρ. Υ4α/7472/95 του Υπουργείου Υγείας και Πρόνοιας). Επιπλέον, εξαιτίας του ιδιότυπου καθεστώτος της παραμονής τους στην Ελλάδα, οι ανάπηροι και πολύτεκνοι ομογενείς από την Αλβανία αποκλείονται από τις ευνοϊκές ρυθμίσεις των ελληνικών νόμων για τους έλληνες πολίτες, και οι αθλητές τους συμμετέχουν στις ελληνικές ομάδες ως απόδημοι και όχι ως παλινοστούντες (Βεργέτη 2003: 123).

Δ'. Εργασιακά δικαιώματα

Η ΓΓΠΟ παρείχε στους ομογενείς από τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης οικονομική στήριξη για την αυτοαπασχόληση και συνέχιση του επαγγέλματός τους. Επιπλέον, συνέστησε γραφείο ευρέσεως εργασίας, δημιούργησε μητρώο επαγγελματιών, και υλοποίησε ειδικά προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης ομογενών, τα οποία ενέταξε σε επιχειρησιακό πρόγραμμα της ΕΕ. Παράλληλα ο Γενικός Γραμματέας της ΓΓΠΟ, όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο ίδιος, μεσολαβούσε για την

επαγγελματική αποκατάστασή τους απευθυνόμενος σε γνωστούς επιχειρηματίες. Επιπλέον, με τη χρηματοδότηση του ΥΜΑΘ και άλλων Υπουργείων, προσλήφθηκαν παλιννοστούντες ομογενείς από την πρώην Σοβιετική Ένωση ως δάσκαλοι και καθηγητές Μέσης Εκπαίδευσης, σε προγράμματα εκμάθησης της νεοελληνικής γλώσσας σε ενήλικες παλιννοστούντες.

Το γενικότερο πλαίσιο υπέρ αυτών των ομογενών συμπληρωνόταν από τον ΟΑΕΔ, με προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης και παροχής κεφαλαίων, σε συνδυασμό με τη δημιουργία επιδοτούμενων θέσεων εργασίας και αυτοαπασχόλησης (Υ.Α. 33436/11.4.1996 και 31020/16.4.1992). Κορύφωση του πλαισίου αυτού αποτελούσε η ειδική πρόβλεψη στις προκηρύξεις, για πρόσληψη στο δημόσιο ποσοστού 5% για τους αποφοίτους δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και 10% για τους υπόλοιπους, στις παρεχόμενες θέσεις των νομών Μακεδονίας και Θράκης (άρ. 14, παρ. 6, Ν. 2190/1994).

Αντίθετα, οι ομογενείς από την Αλβανία, ως απόδημοι και όχι παλιννοστούντες, μέχρι και σήμερα δεν μπορούν να προσληφθούν στο δημόσιο τομέα και δεν μπορούν να ασκήσουν ορισμένα επαγγέλματα. Οι πρώτες ρυθμίσεις του εργασιακού καθεστώτος τους εμφανίζονται σε νόμο μόλις το 2005, με σκοπό όχι απαραίτητα να κατοχυρωθούν θετικές διακρίσεις υπέρ μιας ομογενειακής ομάδας, αλλά για να επιτραπεί η πρόσβασή τους σε δεδομένα δικαιώματα, τα οποία απολαμβάνουν οι Έλληνες πολίτες στην αγορά εργασίας (2005: 4000/3/10-δ' 9 Μαΐου 1998).

Ε'. Οικονομικές θετικές διακρίσεις

Από το 1990, η στεγαστική και επαγγελματική αποκατάσταση, αλλά και η γενικότερη ένταξη των αναγνωρισμένων ως παλιννοστούντων ομογενών από τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης στην ελληνική κοινωνία, μοιράστηκαν μεταξύ της ΓΠΠΟ και του Εθνικού Ιδρύματος Υποδοχής και Αποκατάστασης Απόδημων και Παλιννοστούντων Ομογενών Ελλήνων (ΕΙΥΑΑ-ΠΟΕ). Αντίθετα, οι ομογενείς από την Αλβανία από το 1992

εντάχθηκαν σε περιορισμένα προγράμματα υποστήριξης των αποδήμων ομογενών του τελευταίου φορέα.²¹

Ωστόσο, και οι δύο φορείς επικέντρωσαν τις προσπάθειές τους κυρίως στην αποκατάσταση των «παλιννοστούντων». Για αυτούς, το ΕΙΥΑΑΠΟΕ κατασκεύασε οικισμούς και προώθησε την εγκατάστασή τους στη Δυτική Θράκη, ενώ η ΓΠΠΟ σε επιλεγμένες περιοχές της Μακεδονίας. Με το νόμο του 2000, «ένα από τα μεγαλύτερα και τα σπουδαιότερα έργα που έχει παράγει η ΓΠΠΟ του ΥΜΑΘ», το οποίο σχεδίασε από το 1996 σε συνεργασία με νομάρχες και δημάρχους αλλά και συλλόγους παλιννοστούντων και ποντιακά σωματεία, το ευνοϊκό πλαίσιο αποκατάστασης γνώρισε την κορύφωσή του (ΓΠΠΟ 2002: 119).

Με αυτόν τον νόμο, η χορήγηση επιδοτούμενων στεγαστικών δανείων με την εγγύηση του ελληνικού δημοσίου και η εκ νέου παραχώρηση δωρεάν οικοπέδων συνδυάστηκαν με ατελή έκδοση οικοδομικών αδειών, πρόσθετες απαλλαγές από την εισφορά στο ΙΚΑ (οι οποίες έφταναν το 50%) και επιδοτήσεις του 1/3 του απαιτούμενου ποσού για την αγορά σπιτιού, για όσους εγκαταστάθηκαν στην Ανατολική Μακεδονία, τη Θράκη, τα νησιά του Βόρειου Αιγαίου και τις παραμεθόριες περιοχές της Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας και Ηπείρου (ΓΠΠΟ 2002: 120). Προβλέπονταν επίσης δωρεάν αναψυχή, με την ελεύθερη πρόσβαση των ομογενών παλιννοστούντων σε κατασκηνώσεις και στον κοινωνικό τουρισμό, και δεδομένες διευκολύνσεις και οικονομική επιδότηση για την ανάπτυξη της πολιτιστικής και αθλητικής δραστηριότητας συλλόγων παλιννοστούντων, στη Μακεδονία και Θράκη. Χαρακτηριστικά μέτρα θετικής διάκρισης υπέρ αυτής της ομάδας ομογενών είναι η διαμόρφωση ειδικότερου πλαισίου πρόνοιας υπέρ των «ανήμπορων» οικογενειών, με όποια κριτήρια και αν προσδιορίζονταν οι «ανήμποροι». Έτσι, παρέχονταν δωρεάν θερμάστρες,

21. Άλλωστε, ήδη η υπουργική απόφαση του 1985 (ΥΑ 33155/30.12.1985) προέβλεπε τη χορήγηση σε ομογενείς, εξακριβωμένης ιδιότητας, δωρεάν στέγης και έκτακτης οικονομικής ενίσχυσης, σε συνδυασμό με ευνοϊκά μέτρα εγκατάστασης και δημοτογράφησης.

πετρέλαιο θέρμανσης, καταβάλλονταν ενοίκια και καλύπτονταν λογαριασμοί ηλεκτροφωτισμού και άλλων οικιακών δαπανών από τη Γενική Γραμματεία Παλινοστούντων Ομογενών (ΓΓΠΟ 2002: 127).

Παρ' όλες τις αντιδράσεις που προκάλεσε η πρόσφατη συζήτηση για την ένταξη και των ομογενών από την Αλβανία στον εθνικό κορμό, θα πρέπει να τονισθεί ότι μέχρι σήμερα υπέρ αυτής της ομάδας δεν υπήρξε καμία αντίστοιχη δέσμη θετικών διακρίσεων και οικονομικής στήριξης.

Πίνακας 2. Αποκλίσεις στη μεταχείριση

Άξονες διακρίσεων	Ομογενείς από τέως ΕΣΣΔ	Ομογενείς από Αλβανία
Πολιτικά Δικαιώματα	1987: εξίσωση παλινοστούντων-αυτοχθόνων 1990: δημοτογράφηση παλινοστούντων (→έμμεση πολιτογράφηση) 1993: πολιτογράφηση εντός Ελλάδας 1997: αναγνώριση των κατόχων τουριστικής βίζας ως παλινοστούντων 2000: ΕΔΤΟ και πολιτογράφηση εκτός Ελλάδας	1990: εξαμηνιαία άδεια παραμονής 1998: ΕΔΤΟ (Υπ. Δημ. Τάξης) 2005: δεκάχρονη άδεια διαμονής ενιαίου τύπου και προσθήκη ελληνικής βίζας στο διαβατήριό τους 2006: κοινοβουλευτική συζήτηση για παραχώρηση ελληνικής ιθαγένειας
Οικονομικές θετικές διακρίσεις	1985: δωρεάν στέγη, έκτακτη οικονομική ενίσχυση και ευνοϊκά μέτρα εγκατάστασης 1990-2000: ειδικό πλαίσιο στεγαστικής αποκατάστασης (=επιδοτούμενα στεγαστικά δάνεια, δωρεάν στέγη σε επιλεγμένες παραμεθόριες περιοχές, συγκρότηση οικισμών, στήριξη βελτίωσης οικιών) εκ μέρους των ΓΓΠΟ (ΥΜΑΘ) και ΕΙΥΑΑΠΟΕ	1992-2000: ένταξη σε περιορισμένα προγράμματα υποστήριξης αποδήμων ομογενών εκ μέρους του ΕΙΥΑΑΠΟΕ

Άξονες διακρίσεων	Ομογενείς από τέως ΕΣΣΔ	Ομογενείς από Αλβανία
Κοινωνική Πρόνοια	1984: προαιρετική ασφάλιση 1988: χορήγηση ειδικών βοηθημάτων επαναπατρισμού 1990: ειδικός λογαριασμός ατυχοφύλαξης ΙΚΑ και δωρεάν ιατροφαρμακευτική περίθαλψη κ.ά. 1990-2000: μέτρα ΓΓΠΟ (ΥΜΑΘ) και ΕΙΥΑΑΠΟΕ	ΑΠΟΥΣΙΑ ΟΡΓΑΝΩΜΕΝΟΥ ΣΧΕΔΙΟΥ ΣΤΗΡΙΞΗΣ 1995: δωρεάν ιατροφαρμακευτική και νοσοκομειακή περίθαλψη με απαραίτητη την ΑΠΟΔΕΙΞΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ
Εργασία	1990-2000: μέτρα ΓΓΠΟ (ΥΜΑΘ) και ΕΙΥΑΑΠΟΕ 1994: πρόβλεψη ποσοστού 5% για αποφοίτους Β'θμιας εκπαίδευσης και 10% για τους υπόλοιπους στις προκηρύξεις για πρόσληψη στο δημόσιο σε Μακεδονία και Θράκη	ΑΠΟΥΣΙΑ ΕΙΔΙΚΩΝ ΜΕΤΡΩΝ 1990-2006: ως αλλοδαποί ομογενείς αποκλείονται από την πρόσληψη στο δημόσιο 2005: εξίσωση με αυτόχθονες στην αγορά εργασίας
Εκπαίδευση	ΕΙΔΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗΣ 1990: μαθήματα γλώσσας, ίδρυση φροντιστηριακών τμημάτων και τάξεων υποδοχής 1991: δυνατότητα μετεγγραφής στο ΔΠΘ φοιτητών εξωτερικού 1990-2000: μέτρα ΓΓΠΟ (ΥΜΑΘ) και ΕΙΥΑΑΠΟΕ	ΑΠΟΥΣΙΑ ΕΙΔΙΚΩΝ ΜΕΤΡΩΝ

Ερμηνείες της απόκλισης

Είναι φανερό από τα παραπάνω, ότι οι παλινοστούντες ομογενείς από τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης έτυχαν ασύγκριτα καλύτερης μεταχείρισης απ' ό,τι οι επαναπατρισμένοι ομογενείς της Αλβανίας. Για την εξήγηση αυτής της απόκλισης έχουν προταθεί διάφορες παράμετροι. Κρατικοί και δημόσιοι φορείς, επιδιώκοντας ίσως τη νομιμοποίηση των πολιτικών επιλογών τους, επικαλέστηκαν το επιχείρημα της «φι-

λανθρώπου» πατρίδος που «αγκαλιάζει» τα όμαιμα τέκνα της (Kokkinos 1991, ΓΓΠΟ 2002, ΕΙΥΑΑΠΟΕ 1996). Η εκδοχή αυτή δεν αφήνει περιθώρια διαφοροποιήσεων μεταξύ ομογενών και συνεπώς δεν αρκεί να εξηγήσει οποιαδήποτε απόκλιση.

Μια ομάδα ελλήνων μελετητών, προχωρώντας αυτό το ερμηνευτικό σχήμα, υποστηρίζει ότι η κρατική ιδεολογία διέπεται από μια «ιεράρχηση της ελληνικότητας» (Triantafyllidou-Veïkou 2002). Έτσι, «[οι Πόντιοι από την πρώην ΕΣΣΔ] ως πρώτοι υποψήφιοι για πλήρη ένταξη στην ενδο-ομάδα των αυτοχθόνων, απολαμβάνουν και την ιδιαίτερη ευαισθησία για τα προβλήματά τους από τον τύπο (...) Είναι σαφές ότι η “ελληνικότητα” αυτής της ομάδας αποτελεί το βασικό διαβατήριο για τη συμμετοχή στην ελληνική εθνική ταυτότητα» (Παύλου 2001:148). Παράλληλα, προτείνεται ότι η απόκλιση αυτή απορρέει από μία εκ νέου νοηματοδότηση της έννοιας της ελληνικότητας, η οποία επεκτείνεται και πάλι στα όρια του «γένους» (Μπαλτσιώτης 2004: 332). Αλλά όσον αφορά τους ομογενείς από την πρώην ΕΣΣΔ και την Αλβανία, οι ερμηνείες αυτές παρουσιάζονται ανεπαρκείς, αφού τόσο σε νομοθετικό όσο και σε θεωρητικό επίπεδο ουδέποτε αμφισβητήθηκε το «γνήσιον» της ελληνικότητας κάποιων από τις δύο ομάδες.

Πειστικότερες εξηγητικές μεταβλητές συνδέονται με τις προτεραιότητες της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής και εθνικής ασφάλειας. Κατά μία εκδοχή, οι Έλληνες από την Αλβανία έχουν υποστεί χειρότερη μεταχείριση, προκειμένου να αποσοβηθεί ο κίνδυνος της μόνιμης εγκατάστασής τους στην Ελλάδα και συνεπώς η απομάκρυνσή τους από τις «πατρογονικές εστίες» (Παύλου 2003: 295, 302· βλ. ενδεικτικά *Καθημερινή*, 10 Ιουνίου 2003 και *Κόσμος του Επενδυτή*, 12 Νοεμβρίου 2006). Επεκτείνοντας αυτή την εκδοχή, η ίδια τακτική εξηγείται ως αποτέλεσμα της «αδράνειας» της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής και της αδυναμίας της δημόσιας διοίκησης να προσαρμοστεί στη νέα γεωπολιτική πραγματικότητα της νοτιοανατολικής Ευρώπης (Τσιτσελίκης-Χριστόπουλος 2003: 40-41). Οι εκδοχές αυτές, παρά την εξηγητική δύναμή τους, όσον αφορά τη δυσμενή μεταχείριση των ομογενών από την Αλβανία, εί-

ναι αδύνατο να δικαιολογήσουν ταυτόχρονα το μεγάλο βαθμό ευνοϊκής μεταχείρισης των ομογενών από τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης.

Βέβαια, η δημοφιλέστερη εξήγηση είναι αυτή που προβάλλεται από τα ΜΜΕ αλλά και από τα πολιτικά κόμματα. Αυτή αποδίδει τις διακρίσεις ή την εύνοια υπέρ συγκεκριμένων ομογενειακών ομάδων σε ψηφοθηρικές και πελατειακές σκοπιμότητες. Ειδικότερα η πελατειακή διάσταση του φαινομένου θεωρείται αυταπόδεικτη και ενισχύεται, τόσο από τις διακηρυγμένες προθέσεις των ομογενειακών συλλόγων όσο και από τη γενικότερη συλλογική τους δράση, παράγοντες που τους αναδεικνύουν σε ομάδες πίεσης (Παύλου 2003: 302, επίσης βλ. ενδεικτικά *Καθημερινή*, 10 Ιουνίου 2003 και *Κόσμος του Επενδυτή*, 12 Νοεμβρίου 2006). Παρόλα αυτά, από τη στιγμή που το μέγεθος αυτών των δύο ομάδων είναι περίπου ίσο, αφού ο επαναπατρισμός τους πραγματοποιήθηκε την ίδια περίοδο και το γενικό επίπεδο της ελληνοφωνίας τους δεν απέκλειε καμία από τις δύο ομάδες από τον επικρατέστερο κώδικα επικοινωνίας, αμφότερες αποτελούσαν δυνάμει σημαντικές εκλογικές πελατείες.²² Επομένως, οι παραπάνω θεωρίες δεν δικαιολογούν πειστικά, ούτε την εμφανή προτεραιότητα κάποιων από τις δύο ομάδες ούτε και την ένταση των διακρίσεων που παρατηρούμε.

22. Θα πρέπει στο σημείο αυτό να αναφερθεί ότι δεν υπάρχουν επαρκή συγκριτικά στοιχεία για τις δύο ομάδες, ειδικά κατά την προσέλευσή τους στην ελληνική επικράτεια. Με δεδομένο όμως το ενδιαφέρον της πολιτείας και των αρμόδιων φορέων για τη διάδοση της ελληνοφωνίας στους ομογενείς από τις χώρες της πρώην ΣΕ και όχι για αυτούς από την Αλβανία, η ευνοϊκότερη μεταχείριση των πρώτων σίγουρα δεν μπορεί να εξηγηθεί με βάση το επίπεδο της ελληνοφωνίας τους – που εξακολουθεί να προβάλλεται ως βασικό γνώρισμα της ελληνικής ταυτότητας.

Πίνακας 3. Προτεινόμενες Εξηγήσεις

Φορείς	Υπάρχουσες υποθέσεις εργασίας	Αναπάντητα ερωτήματα
Κρατικοί & δημόσιοι φορείς	«Φιλάνθρωπος πατήρις»= όμαιμο έθνος	Δεν αμφισβητήθηκε το γνήσιον της ελληνικότητας καμίας από τις δύο ομάδες
Ακαδημαϊκές μελέτες	«Ιεράρχηση ελληνικότητας»	Αδικοιολόγητη ένταση διακρίσεων υπέρ των ομογενών από τις χώρες της ΕΣΣΔ
	Εκ νέου επέκταση της ελληνικότητας στα όρια του «γένους»	
Τύπος και κόμματα	Προτεραιότητες (και αδράνειες) της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής	Αδικοιολόγητες αποκλίσεις μεταξύ των δύο ομογενειακών ομάδων, που παρουσιάζουν παρόμοια μαζικότητα, ελληνοφωνία και εκλογική δυναμικότητα
	Ψηφοθηρικές και πελατειακές σκοπιμότητες	

Προτείνουμε ότι αυτή η απόκλιση μπορεί να εξηγηθεί με βάση το συνδυασμό δύο παραμέτρων: της διαχείρισης του «εθνικού συμφέροντος» αλλά και της εν δυνάμει εκλογικής σημασίας της κάθε ομάδας. Συγκεκριμένα, η χρονική στιγμή της αποδοχής στον εθνικό κορμό καθορίζεται από τις προτεραιότητες της εξωτερικής πολιτικής (Mylonas 2007). Όταν η αποδοχή της δυνητικής εκλογικής ομάδας δεν πλήττει τα εθνικά συμφέροντα, τότε ο δρόμος για την ελληνοποίηση και την εκλογική εκμετάλλευση είναι ανοικτός. Η έκταση όμως των θετικών διακρίσεων αποτελεί μάλλον απόρροια της δυνητικής εκλογικής πελατείας που μπορεί να προσφέρει η ομάδα στο εκάστοτε κυβερνών κόμμα. Η εκλογική σημασία της ομάδας, με τη σειρά της, είναι συνάρτηση της γεωγραφικής της συγκέντρωσης αλλά και της οργανωτικής της συνοχής.

Το ζήτημα αυτό, άλλωστε, χρήζει διεξοδικότερης έρευνας,

με δεδομένες τις γνωστές επιδιώξεις της ελληνικής πολιτικής, για την εγκατάσταση της υπο-ομάδας των ομογενών από τις χώρες της πρώην ΣΕ σε «νευραλγικά» σημεία της ελληνικής επικράτειας. Αντίθετα, λάμπει διά της απουσίας μια αντίστοιχη στρατηγική για τους ομογενείς από την Αλβανία. Επομένως, ήταν μόνον η πρώτη ομάδα που αναμενόταν πολιτικά ή εθνικά εκμεταλλεύσιμη; Ειδικά το ζήτημα των προθέσεων, απαιτεί περαιτέρω έρευνα. Το βέβαιο πάντως είναι ότι η ελληνική διοίκηση είχε –και εξακολουθεί να έχει– μια πληρέστερη εικόνα σχετικά με τη γεωγραφική συγκέντρωση και διασπορά της πρώτης ομάδας στον ελληνικό χώρο, την οποία και θα μπορούσε ευκολότερα ίσως να εκμεταλλευτεί πολιτικά. Γνωρίζοντας την κατάσταση αυτή, και η ίδια η υπο-ομάδα μπορούσε με τη σειρά της να διεκδικήσει πιο οργανωμένα και συστηματικά την ευνοϊκότερη μεταχείρισή της.

Χαρακτηριστικό είναι άλλωστε ότι η ΓΓΠΟ ξεκίνησε μια γιγαντιαία προσπάθεια απογραφής όλων των ομογενών από την τέως Σοβιετική Ένωση, η οποία περατώθηκε το 1998, κόστισε 40.000.000 δρχ. και χρηματοδοτήθηκε από το ΥΜΑΘ και το Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας. Όπως υποστήριξαν οι υπεύθυνοι, το κόστος του όλου εγχειρήματος κρατήθηκε σε πολύ χαμηλό επίπεδο –κατά την εκδοχή τους, θα μπορούσε να είναι ακόμη και δεκαπλάσιο. Ωστόσο, οι απογραφείς ήταν επίσης ομογενείς από την πρώην Σοβιετική Ένωση. Επομένως, το 70% του συνολικού κόστους, που απορροφήθηκε στις αμοιβές τους, ήταν ποσό που διευκόλυνε το ευρύτερο έργο της ΓΓΠΟ για την ενίσχυσή τους (ΓΓΠΟ 2000: 27).²³ Τα στοιχεία αυτής της απογραφής εξακολουθούν να βρίσκονται στα χέρια των τότε ιθυνόντων (και νυν ιδιωτών!), οι οποίοι αρνούνται και να τα

23. Το υπόλοιπο 30% του κόστους της απογραφής διανεμήθηκε ως εξής: 5.000.000 δρχ. κόστισε η καταχώρηση των στοιχείων στη βάση δεδομένων, 4.000.000 δρχ. δαπανήθηκαν για τη στατιστική επεξεργασία τους και 3.000.000 δρχ. σε διάφορα άλλα έξοδα (μεταφορικά, έξοδα εκτύπωσης, φωτότυπησης κ.τ.λ.).

παραδώσουν –όπως οφείλουν– στο Υπουργείο Μακεδονίας-Θράκης, αλλά και να επιτρέψουν την πρόσβαση σε ενδιαφερόμενους ερευνητές. Όλα τα παραπάνω αφήνουν πολλά αναπάντητα ερωτήματα, σχετικά με την αξιοποίηση των στοιχείων αυτών. Η επίσημη αιτιολόγηση της απογραφής ήταν η κοστολόγηση του νόμου 1998 για τους παλινοστούντες ομογενείς, αν και η τύχη των στοιχείων που συλλέχθηκαν δημιουργεί πρόσθετα ερωτήματα, σχετικά με την επιδιωκόμενη χρήση ενός καταλόγου περισσότερων από 175.000 ανθρώπων. Σίγουρα πάντως –τουλάχιστον έτσι– επιβεβαιώνεται η απόκλιση μεταξύ των δύο ομογενειακών υπο-ομάδων, αλλά και οι διαφορετικές προσφερόμενες δυνατότητες της εκλογικής εκμετάλλευσής τους.

Οι εκάστοτε κυβερνήσεις προχωρούν σε ελληνοποιήσεις και εισπράττουν τα επακόλουθα εκλογικά οφέλη μόνον όταν μπορούν να αποφύγουν κατηγορίες «εθνικής μειοδοσίας». Με βάση αυτή τη συλλογιστική, μπορούμε να κατανοήσουμε γιατί ο δρόμος ήταν ανοικτός, για τους ομογενείς από τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης. Το ελληνικό κράτος α) δεν συνορεύει με καμία από τις χώρες προέλευσης, β) δεν έχει σχετικές μειονότητες, γ) δεν έχει παρελθόν ανταγωνιστικών διεκδικήσεων με καμία από τις εν λόγω χώρες και δ) –τουλάχιστον πίστευε– ότι μπορούσε να επαναλάβει το επίτευγμα της δεκαετίας του 1920, ομογενοποιώντας αυτή τη φορά τη Δυτική Θράκη (Μαυρογορδάτος 1992). Αντίθετα, οι ομογενείς από την Αλβανία αντιμετώπιστηκαν με αμηχανία, αφού εντάσσονται σε διαφορετικό κλίμα: α) η Αλβανία συνορεύει με την Ελλάδα, β) οι εδαφικές διεκδικήσεις των δύο χωρών είχαν συγκρουστεί στο παρελθόν, γ) μια μεγάλη ομάδα Αλβανών μουσουλμάνων (Τσάμηδες) διεκδικεί αποζημιώσεις αλλά και ηθική δικαίωση από το ελληνικό κράτος σε σχέση με τις εκτοπίσεις που υπέστη τη δεκαετία του 1940 και δ) Η Ελλάδα έχει μεγάλο ποσοστό Αλβανών μεταναστών.

Πίνακας 4. Σύγκριση των Ομάδων

Ομογενείς από:	Χώρες τέως ΕΣΣΔ	Αλβανία
Σύνορα με χώρα προέλευσης	Όχι	Ναι
Υπαρξη μειονότητας από τη χώρα προέλευσης εντός της Ελλάδας	Όχι	Ενδεχόμενη ανάπτυξη
Παρελθόν εδαφικών διεκδικήσεων	Όχι	Ναι
«Εθνική ωφελιμότητα» του επαναπατρισμού	Ομογενοποίηση Δυτικής Θράκης	Αντίβαρο σε αλβανικές διεκδικήσεις και διατήρηση των ελληνικών

Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι οι ομογενείς από τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης μπορούσαν σχετικά εύκολα να παρουσιαστούν ως «εθνικά ωφέλιμοι» και να καταστούν άμεσα προϊόν εκλογικής εκμετάλλευσής (όπως όλοι οι Έλληνες πολίτες άλλωστε), ενώ στην περίπτωση των ομογενών από την Αλβανία έπρεπε προηγουμένως να εξασφαλιστούν οι προϋποθέσεις συνέχισης της «εθνικής τους αποστολής» (το καθεστώς ομηρίας τους), προκειμένου να τους «αγκαλιάσει» η ελληνική πολιτεία και να τους παραχωρήσει εκλογικά δικαιώματα. Σύμφωνα με τις προβλέψεις που απορρέουν από την υπόθεση εργασίας μας, η ελληνο-αλβανική συμφωνία τις τελευταίες μέρες του Νοεμβρίου του 2006 φαίνεται να αποτελεί εφιαλτήριο για την «επίλυση» του ζητήματος της ιθαγένειας των ομογενών από την Αλβανία, ανοίγοντας εκ νέου το δρόμο για τον ανταγωνισμό των ελληνικών κομμάτων. Προς το παρόν, ωστόσο, τρεις βασικές συνιστώσες διαφοροποιούν καθοριστικά την υπο-ομάδα αυτή: η συγκέντρωση της πλειονότητας των μελών της σε μεγάλα αστικά κέντρα, η ανίσχυρη σωματειακή οργάνωσή τους και η παρατεταμένη διαμονή τους εντός της χώρας και διά αυτής η εξοικείωσή τους με το ελληνικό πολιτικό σύστημα, μάλλον τους καθιστούν δυσκολότερο στόχο κομματικής εκμετάλλευσής. Αυτό ίσως είναι ένας από τους λόγους της απουσίας ιδιαίτερων ευνοϊκών μέτρων ακόμη και σήμερα –και, όπως φαίνεται, και στο εγγύς μέλλον.

Η διακηρυγμένη στο τέλος του 2006 μεταστροφή της κρατικής πολιτικής απέναντι στους ομογενείς από την Αλβανία και η οργανική ένταξή τους στο σώμα των Ελλήνων πολιτών είχε ως προϋπόθεση την αποδοχή εκ μέρους του αλβανικού κράτους της διπλής ιθαγένειας αυτής της ομάδας. Τέλος, οι πρόσφατες δηλώσεις του νυν πρωθυπουργού Κ. Καραμανλή, σχετικά με την απόδοση εκλογικών δικαιωμάτων στους εν γένει απόδημους Έλληνες, συνδυάζονται με την ευρύτερη διαδικασία της πολιτικής και οικονομικής παγκοσμιοποίησης, που αναδεικνύει αυτή την εθνική «εφεδρεία» σε πολύτιμο παράγοντα για την ανάπτυξη της εθνικής οικονομίας.

Επίλογος

Θεωρητικά συμπεράσματα

Θα ήταν ανακριβές να υποστηριχθεί ότι από τη σύσταση του ελληνικού κράτους αναδεικνύονται αδιάρρηκτες «συνέχειες» στην εξέλιξη της ελληνικής ομογενειακής πολιτικής, αφού οι στόχοι και η νομιμοποίηση των προτεινόμενων μέτρων εντάσσονται σε κατεξοχήν διαφορετικά πλαίσια ορισμού του έθνους και των εθνικών συμφερόντων. Αναμφίβολα, όμως, μετά το 1990 αναδεικνύεται μια ξεκάθαρη στρατηγική διαφοροποιήσεων, μεταξύ ωφέλιμων και μη, ομογενειακών ομάδων. Αντίθετα από ό,τι έχει υποστηριχθεί, δεν είναι το «γνήσιον» της ελληνικής ιδιότητας κάποιων ομάδων που καθορίζει τις κρατικές στρατηγικές απέναντι τους, αλλά η εν δυνάμει «ωφελιμότητα» που υπαγορεύει τη θέση τους, άλλοτε εντός και άλλοτε εκτός της εθνικής επικράτειας.

Η «ωφελιμότητα» και σε μεγάλο βαθμό ο ορισμός της ελληνικότητας προσδιορίζονται ανάλογα με τις εκάστοτε γεωπολιτικές και οικονομικές συνθήκες. Όπως φάνηκε, ήδη από την περίοδο της Επανάστασης παρατηρούνται πλείστες παλινδρομήσεις, μεταξύ των πιθανών κριτηρίων ελληνικότητας. Η χριστιανική πίστη, ως κριτήριο αποκλεισμού των μουσουλμάνων αυτοχθόνων της επαναστατικής επικράτειας, δεν απέρρεε από τη διαφορετική εθνική καταγωγή τους αλλά από την ταύ-

τισή τους με την κυρίαρχη ομάδα, ενάντια στην οποία εκδηλώθηκε η Επανάσταση. Η καθυστέρηση της επικράτησης της αρχής της εξ αίματος καταγωγής έως το 1856, εν μέρει συνδεόταν με την αμφιταλάντευση ως προς τη χρησιμότητα του κριτηρίου αυτού, για την αποτελεσματική προώθηση της μεγαλοϊδεατικής πολιτικής. Παράλληλα, η απουσία απαίτησης μετοικεσίας των αλύτρωτων αδελφών, σε αντιδιαστολή με την προβολή, έστω θεωρητικά, της απαίτησης «παλιννοστίας» των ομογενών της αλλοδαπής, υπαγορευόταν από την ωφελιμότητα των πρώτων, για τη νομιμοποίηση εδαφικών διεκδικήσεων (Mylonas 2007).

Με την ίδια λογική, η παρατεταμένη απαγόρευση παλιννόστησης των πολιτικών προσφύγων της δεκαετίας του 1940 οφειλόταν στην αποσόβηση τυχόν διεκδικήσεων εκ μέρους της Γιουγκοσλαβίας, παρά στην αμφισβήτηση του «γνησίου» της ελληνικότητάς τους. Χαρακτηριστικό είναι, άλλωστε, ότι από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 έχουμε άρση της απαγόρευσης για τους πολιτικούς πρόσφυγες από τις σοσιαλιστές χώρες που δεν συνορεύουν με την Ελλάδα (Σοβιετική Ένωση, Ουγγαρία, Τσεχία, Ρουμανία), υπό τον όρο, βέβαια, ότι δεν δήλωσαν «Μακεδόνες» αλλά Έλληνες. Αναμενόμενο επίσης ήταν ότι η άρση της απαγόρευσης για αυτούς τους πολιτικούς πρόσφυγες δεν συνδυάστηκε με ειδικά μέτρα διευκόλυνσης της επανένταξής τους (Βεργέτη 2003). Με σημείο αναφοράς την πιθανή ωφελιμότητα μιας ομογενειακής υπο-ομάδας, εξηγείται και η απόκλιση που παρατηρείται στη μεταχείριση των επαναπατρισμένων ομογενών από τις χώρες της πρώην ΕΣΣΔ και την Αλβανία, μετά το 1990 και έως σήμερα. Η τελευταία ομάδα υπήρξε το πολιτικό αντίβαρο στις διεκδικήσεις των Τσαμάδων στη Θεσπρωτία (Μαντά 2003), αλλά και σε πιθανές επεκτατικές βλέψεις μιας «μεγάλης» Αλβανίας.

Μεθοδολογικές διαπιστώσεις

Στο παρόν κείμενο, ξεκινώντας από τη σύγκριση των στρατηγικών διαχείρισης του κράτους απέναντι σε δύο όμαιμες ομάδες, σε ένα παράλληλο διάστημα δύο περίπου δεκαετιών, προσαπαθήσαμε να ξεπεράσουμε αυτή την αδυναμία, να αντικρού-

σομε εμπειρικά υπάρχοντα σχήματα και να προτείνουμε μια εναλλακτική εξήγηση. Παρά το γεγονός ότι επικεντρωθήκαμε στην ελληνική περίπτωση, η ανάλυσή μας έχει συνεκδοχές που μπορούν να επεκταθούν θεματικά αλλά και γεωγραφικά. Αρχικά, αξίζει να τονιστεί ότι είναι πιο γόνιμη μια ανάλυση όπου οι υπό εξέταση περιπτώσεις επιλέγονται έτσι ώστε όσο το δυνατόν περισσότεροι παράγοντες, παραμένουν σταθεροί και, ταυτόχρονα, εξασφαλίζεται σημαντική διακύμανση στην εξηγητική παράμετρο που θέλουμε να ελέγξουμε. Πολλές φορές, οι ερευνητές εστιάζουν την προσοχή τους σε ομάδες που δεν προσφέρονται για σύγκριση, περιορίζοντας έτσι τη δυνατότητα ελέγχου ενός ευρύτερου φάσματος υποθέσεων εργασίας και επαναλαμβάνοντας άκριτα απαρχαιωμένα ερμηνευτικά σχήματα.

Επίσης, ο «χρόνος» ως διάσταση έχει αγνοηθεί, ενώ αποτελεί καίριο εργαλείο στη διαδικασία ελέγχου υποθέσεων εργασίας. Μελετώντας φαινόμενα στη διαχρονία τους, παρατηρούμε μεγαλύτερες διακυμάνσεις στην υπό εξήγηση μεταβλητή, ενώ παράλληλα επιβεβαιώνεται η αξιοπιστία της ερμηνείας μας. Επιπλέον, η τμηματική ανάλυση πολύπλοκων διαδικασιών είναι απαραίτητη, τόσο στο εννοιολογικό όσο και στο πραγματολογικό επίπεδο. Στην περίπτωση του κειμένου μας, η τμηματική ανάλυση των πολιτικών διαχείρισης μας έδωσε τη δυνατότητα να εμβαθύνουμε στην ανάλυση των κινήτρων, που διέπουν τις στρατηγικές διαχείρισης του κράτους απέναντι σε διάφορες ομάδες. Ωστόσο, πολλά ζητήματα δεν έχουν ερευνηθεί ακόμη επαρκώς, όπως παραδείγματος χάριν η εκλογική συμπεριφορά των ομογενών από τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης (ψήφος ή αποχή, κομματική οργάνωση κ.ά.), η συλλογική οργάνωση ή οι πολιτικές απόψεις ή προσηλώσεις αυτών και των άλλων ομογενών. Είναι σαφές, ότι χρειάζεται συστηματική εμπειρική μελέτη για την καλύτερη κατανόηση της λογικής που διέπει τις πολιτικές διαχείρισης από τη μεριά του κράτους, αλλά και τις «αντιδράσεις» των διαφόρων ομάδων στις πολιτικές αυτές.

Βιβλιογραφία

- Anderson B. (1983), *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London: Verso [στα ελληνικά: «Φανταστικές κοινότητες»: Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού, μτφρ. Π. Χαντζαρούλα, Αθήνα: Νεφέλη, 1997].
- Βάλληδης Γ. (1939), *Το Ελληνικόν Ιδιωτικόν Διεθνές Δίκαιον κατά το πρώτο ήμισυ του 19ου αιώνας*, Αθήνα 1939 [ανάτυπο από το Αρχείο Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών 15, τχ. 1 (1935)].
- Βεντούρα Α. (1994), *Μετανάστευση και έθνος. Μετασχηματισμοί στις συλλογικότητες και τις κοινωνικές θέσεις*, Αθήνα: ΕΜΝΕ-Μνήμων.
- Βεντούρα Α. (2006), Ευρώπη και μεταναστεύσεις κατά τον 20ό αιώνα, στο: Χρ. Μπαγκαβός, Δ. Παπαδοπούλου (επιμ.), *Μετανάστευση και ένταξη των μεταστών στην ελληνική κοινωνία*, Αθήνα: Gutenberg, 83-126.
- Βεργέτη Μ. (2003), *Παλινοστήση και κοινωνικός αποκλεισμός*, Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.
- Βόγλη Ε. (2007), «Έλληνες το γένος»: *Ιθαγένεια και ταυτότητα στο εθνικό κράτος των Ελλήνων, 1821-1844*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Βουτυρά Ε. (2004), *Μετανάστευση στην πατρίδα*, στο: *Μειονότητες στην Ελλάδα (επιστημονικό συμπόσιο, 7-9 Νοεμβρίου 2002)*, Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας/Σχολή Μωραΐτη, 233-259.
- Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού (1998), *Κατευθύνσεις της πολιτικής της Γ.Γ.Α.Ε. για τον ελληνισμό της πρώην Σοβιετικής Ένωσης*, Αθήνα: Υπουργείο Εξωτερικών.
- Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού (2000), *Πρακτικά ημερίδας «Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης & παλινοστούντες»*, Αθήνα: Υπουργείο Εξωτερικών.
- Γενική Γραμματεία Παλινοστούντων Ομογενών (2000), *Η ταυτότητα των παλινοστούντων ομογενών από την πρώην Ε.Σ.Σ.Δ.*, Θεσσαλονίκη: Υπουργείο Μακεδονίας-Θράκης.
- Γενική Γραμματεία Παλινοστούντων Ομογενών (2001), *Τα κυριότερα χαρακτηριστικά των ομογενών από τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης στους πολυπληθέστερους νομούς της Ελλάδας*, Θεσσαλονίκη: Υπουργείο Μακεδονίας-Θράκης.
- Γενική Γραμματεία Παλινοστούντων Ομογενών (2002), *Η εγκατάσταση των παλινοστούντων ομογενών από τις χώρες της πρώην*

- Σοβιετικής Ένωσης στην Ελλάδα κατά περιφέρεια, νομό, δήμο και οικισμό, Θεσσαλονίκη: Υπουργείο Μακεδονίας-Θράκης.
- Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού. Εναρξη λειτουργίας γραφείου για χορήγηση θεωρήσεων παλιννόστησης, <http://www.ggae.gr/palinnostisi/soviet.el.asp>, 1/12/2006.
- Γεωργούλας Σ. (2003), Το νομικό πλαίσιο της μεταναστευτικής πολιτικής στην Ελλάδα τον εικοστό αιώνα – μια ιστορική, κριτική οπτική, στο: Κ. Κασιμάτη (επιμ.), *Πολιτικές μετανάστευσης και στρατηγικές ένταξης. Η περίπτωση των Αλβανών και Πολωνών μεταναστών*, Αθήνα: ΚΕΚΜΟΚΟΠ/Gutenberg, 91-119.
- Δημακόπουλος Γ. (1991-1993), Η Νομοθετική Επιτροπή του 1835. Σύστασις, αποστολή, έργον, *Μνημοσύνη*, 12, 125-144.
- Εθνικό Ίδρυμα Υποδοχής και Αποκατάστασης Αποδήμων και Παλιννοστούντων Ομογενών Ελλήνων (1996), *Το νομικό καθεστώς των παλιννοστούντων*, Αθήνα.
- Ε.Ι.Υ.Α.Α. Π.Ο.Ε. (1996), *Έκθεση πεπραγμένων 1991-1995*, Αθήνα.
- Κασιμάτη Κ. (επιμ.) (2003), *Πολιτικές μετανάστευσης και στρατηγικές ένταξης. Η περίπτωση των Αλβανών και Πολωνών μεταναστών*, Αθήνα: ΚΕΚΜΟΚΟΠ/Gutenberg.
- Keramida F. (2001), *Relocating: bureaucratic and migrant practices concerning the resettlement of Pontian Greeks from the former Soviet Union in Northern Greece*, PhD Thesis, University of Sussex.
- Kokkinos D. (1991), The Reception of Pontians from the Soviet Union in Greece. *Journal of Refugee Studies*, 4 (4).
- Κωνσταντοπούλου Χρ. κ.ά. (επιμ.) (1999), «Εμείς» και οι «άλλοι». Αναφορά στις Τάσεις και τα Σύμβολα, Αθήνα: ΕΚΚΕ/Τυπωθήτω.
- Λαμπριανίδης Λ., Λυμπεράκη Α. (επιμ.) (2001), *Αλβανοί μετανάστες στη Θεσσαλονίκη. Διαδρομές ευημερίας και παραδρομές δημόσιας εικόνας*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
- Μαντά, Ε. (2003), *Οι μουσουλμάνοι Τσάμηδες της Ηπείρου (1923-2000)*, Θεσσαλονίκη: ΙΜΧΑ.
- Μαρβάκης Α., Παρσανόγλου Δ., Παύλου Μ. (επιμ.) (2001), *Μετανάστες στην Ελλάδα*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Μαυρογορδάτος Γ. (1992), Το ανεπανάληπτο επίτευγμα, *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 9: Μικρασιατική Καταστροφή και Κοινωνία, 9-12.
- Μαυρομαμάτης Γ., Τσιτσελίκης Κ. (2004), Η εκπαίδευση των μεταναστών στην Ελλάδα (1990-2003). Πολιτικές και πρακτικές, στο: Μ. Παύλου, Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), *Η Ελλάδα της με-*

- τανάστευσης. Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη*, Αθήνα: Κριτική, 121-140.
- Μουσουρού Α. (2006), Παιδιά παλιννοστούντων και αλλοδαπών στο ελληνικό σχολείο, στο: Χ. Μπαγκαβός, Δ. Παπαδοπούλου (επιμ.), *Μετανάστευση και ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία*, Αθήνα: Gutenberg, 211-244.
- Μπαλτσιώτης Λ. (2004), *Ιθαγένεια και πολιτογράφηση στην Ελλάδα της μετανάστευσης: (αντί)φάσεις μιας αδιέξοδης πολιτικής*, στο: Μ. Παύλου, Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), *Η Ελλάδα της μετανάστευσης. Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη*, Αθήνα: Κριτική, 303-337.
- Μπεντερμάχερ-Γερούσης Α. (1956), *Das Staatsangehörigkeitsrecht von Griechenland*, Φραγκφούρτη.
- Μπεντερμάχερ-Γερούσης, Α. (1975), *Ελληνικόν δίκαιον ιθαγενείας*, Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.
- Mylonas H. (2007), *Assimilation and its Alternatives: A Theory of Nation-Building*, Ph.D. dissertation, Yale University.
- Ναξάκης Χ., Χλέτσος Μ. (επιμ.) (2002), *Μετανάστες και μετανάστευση. Οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές πτυχές*, Αθήνα: Πατάκης.
- Παπασιώπη-Πασιά, Ζ. (2002), *Δίκαιο Ιθαγένειας*, Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλας.
- Παπασιώπη-Πασιά Ζ., (επιμ.) (2006), *Ο νέος νόμος 3386/2005 για τους αλλοδαπούς. Σκέψεις και προβληματισμοί*, Αθήνα-Κομοτηνή: εκδ. Αντ. Σάκκουλα.
- Παύλου Μ. (2001), Οι «λαθρέμποροι του φόβου». Ρατσιστικός λόγος και μετανάστες στον τύπο μίας υποψήφιας μητρόπολης, στο: Α. Μαρβάκης, Δ. Παρσανόγλου, Μ. Παύλου (επιμ.), *Μετανάστες στην Ελλάδα*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 127-161.
- Παύλου Μ. (2003), Οι Έλληνες της Αλβανίας στην Ελλάδα, στο: Κ. Τσιτσελίκης, Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), *Η ελληνική μειονότητα της Αλβανίας*, Αθήνα: Κριτική/ΚΕΜΟ, 265-308.
- Παύλου, Μ., Χριστόπουλος Δ. (επιμ.) (2004), *Η Ελλάδα της μετανάστευσης. Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη*, Αθήνα: Κριτική.
- Πετρινώτη Ξ. (1993), *Η μετανάστευση προς την Ελλάδα. Μια πρώτη καταγραφή, ταξινόμηση και ανάλυση*, Αθήνα: Οδυσσεάς & Βιβλιοθήκη ΙΔΙΣ αρ. 4.
- Σαρηγιαννίδης Γ. (2006), Άδειες διαμονής και εργασίας, το έργο των Γενικών Περιφερειών, στο: Ζ. Παπασιώπη-Πασιά (επιμ.), *Ο νέος νόμος 3386/2005 για τους αλλοδαπούς. Σκέψεις και προβληματισμοί*, Αθήνα-Κομοτηνή: Σάκκουλα.

- Σιδηροπούλου Ε., Αθανασοπούλου Κ. (1999), Προβλήματα ιθαγένειας και τακτοποίησης ομογενών Ποντίων και αλλογενών, *Αρμενόπουλος*, 53 (10), 1377-1381.
- Σταθόπουλος Ι., Βαρδάκης Β. (επιμ.) (1953), *Η Ελληνική Ιθαγένεια. Νομοθεσία-νομολογία κλπ.*, Αθήνα: Υπουργείο Εσωτερικών.
- Triantafyllidou A., Veikou M. (2002), The hierarchy of Greekness. Ethnic and national identity considerations in Greek immigration policy, *Ethnicities*, 2 (2), 189-208.
- Τσιτσελίκης Κ., Χριστόπουλος Δ. (επιμ.) (1997), *Το μειονοτικό φαινόμενο στην Ελλάδα. Μια συμβολή των κοινωνικών επιστημών*, Αθήνα: Κριτική - ΚΕΜΟ.
- Τσιτσελίκης Κ., Χριστόπουλος Δ. (2003), Η ελληνική μειονότητα της Αλβανίας: Στιγμιότυπα αβεβαιότητας ως εθνικές αλήθειες, στο: Κ. Τσιτσελίκης, Δ. Χριστόπουλος (επιμ.) (2003), *Η ελληνική μειονότητα της Αλβανίας*, Αθήνα: Κριτική - ΚΕΜΟ, 17-44.
- Χριστόπουλος Χ., Ευκλείδης Στ., Δηλιγιάννης Θ. (1853), *Εφημερίς του Υπουργείου των Εσωτερικών ήτοι Συλλογή κατά χρονολογικήν τάξιν και καθ' ύλην των δοθεισών εξηγήσεων επί ζητημάτων αναφυέντων κατά την εφαρμογήν των εις την αρμοδιότητα του Υπουργείου των Εσωτερικών αναγομένων Νόμων, φυλλάδιο Α': Ελληνική Ιθαγένεια*, Αθήνα: Υπουργείο Εσωτερικών.
- Voutira E. (1991), Pontic Greeks Today: Migrants or Refugees?, *Journal of Refugee Studies*, 4 (4), 400-420.

ΒΙΑ ΚΑΙ ΔΕΥΤΕΡΗ ΓΕΝΙΑ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ

Περικλής Παπανδρέου

Εισαγωγή

Από τα πρώτα διερευνητικά στάδια της επιτόπιας έρευνάς μου, χώρος της οποίας ήταν σχολεία και γειτονιές του κέντρου της Αθήνας που θεωρούσα ότι γνώριζα καλά, βρέθηκα μπροστά σε αξιοσημείωτα επίπεδα βίας: ρατσιστική επιθετικότητα ενάντια στους νέους μετανάστες, βίαιες ομαδικές αντιπαραθέσεις μεταξύ ελλήνων και αλλοδαπών νέων, βίαιη παραβατικότητα. Αυτά τα φαινόμενα, το κλίμα και οι διεργασίες που τα παράγουν, καθώς και οι δευτερογενείς αντιδράσεις που προκαλούν, συνιστούν σημαντικές πτυχές της πορείας ένταξης των νέων μεταναστών στην ελληνική κοινωνία. Στόχος της παρούσης μελέτης δεν είναι μια προσπάθεια ανάλυσης της φύσης του ρατσισμού στη σύγχρονη Ελλάδα, αλλά η διερεύνηση των βίαιων αντιπαραθέσεων που εμπλέκουν ή έχουν ως στόχο μετανάστες δεύτερης γενιάς¹ και η αποτίμηση του ρόλου τους στην πορεία ένταξής τους στην ελληνική κοινωνία.

1 Με τον όρο «δευτέρα γενιά μεταναστών» αναφέρομαι για λόγους συνομιλίας στους εφήβους αλλοδαπής ιθαγένειας οι περισσότεροι από τους οποίους μετανάστευσαν μαζί με τους γονείς τους στην Ελλάδα τη δεκαετία του 1990. Την περίοδο 2004-05 δεν υπήρχε ακόμη στην Ελλάδα μια «γενιά» έφηβων μεταναστών με χώρα γέννησης τη χώρα υποδοχής. Η βιβλιογραφία της ηπειρωτικής Ευρώπης συνήθως αναφέρεται στα παιδιά που μετανάστευσαν σε προεφηβική ηλικία χρησιμοποιώντας τον όρο «δεύ-